

Lunds Universitet
Historiska Institutionen
HIS K01
Examinator: Yvonne Maria Werner
Handledare: Martin Ericsson
16 januari 2015, sal A 335, kl. 10.15–12.00

Från problemdiskurs till rättighetsdiskurs

En analys av debatten om romernas rätt till utbildning i Sverige 1963-1966

Annika Prytz

Innehåll

Inledning	3
Syfte och frågeställning	4
Avgränsningar och källmaterial.....	4
Begreppsförklaring.....	5
En teoretisk ram.....	7
Metod.....	10
Tidigare forskning.....	11
En historisk kontext	15
Debatten om romernas rätt till utbildning – En analys	17
”höstens hårt ringande väckarklocka”	17
En infekterad debatt.....	18
Skrekarhyttan sopade mattan med fördomarna	21
En demonstration inte lik de andra.....	24
Besvikelsen.....	26
Romernas rätt till utbildning.....	27
Romernas inträde till den svenska skolan.....	35
Sammanfattande slutdiskussion	37
Käll- och litteraturförteckning	41

Inledning

Begreppet ”zigenarproblemet” används av de historiska aktörerna och är en central del i uppsatsen och kan förstås utifrån två olika perspektiv. Du kan välja att förstå begreppet som att det är ”zigenaren” som var ett problem för samhället och av den anledningen behövdes assimileras in i samhället. Eller kan du välja att se det utifrån Katarina Taikon beskrivning att ”zigenarna” inte var ett problem, utan problemet återfanns hos samhället och de myndigheter som försvarade för att romernas skulle få sina medborgerliga rättigheter.

På 1960-talet skedde stora förändringar i debatten om romernas rättigheter. För första gången i svensk historia var det romerna själva som talade om sina rättigheter. Den offentliga debatten genomgick en diskursförskjutning och centralt för debatten blev romernas rätt till utbildning. Undersökningen måste förstås i ett större perspektiv eftersom fast bosättning och den ekonomiska frågan var en förutsättning för romernas rätt till utbildning.

1960-talet är en intressant och dynamisk period att undersöka. Utåt sett ville Sverige framstå som en demokratisk förebild och det var ett viktigt moraliskt moment i det svenska självmedvetandet. Parallellt med demonstrationer mot apartheiden i Sydafrika och de vitas inskränkning mot den afroamerikanska befolkningens rättigheter utkämpades en egen kamp inom våra egna gränser. Samhällets förtryck mot romerna var diskriminerande och exkluderande utifrån en biologisk rasism som kom att utvecklas till en kulturell rasism. Trots att romerna i Sverige var få i antalet visade konflikten alla symptom på rasföljelser.

Syfte och frågeställning

Undersökningen kommer att analysera debatten om romernas rätt till utbildningen 1963-1966. Genom att analysera vilka egenskaper romerna tillskrevs och hur de romska aktivisterna själva argumenterade i de utbildningspolitiska frågorna är studiens ambition att bidra med kunskaper om hur diskursen om romers rättigheter uppstod och förändrades under 1960-talet. Uppsatsen kan även bidra till en ökad kunskap för samtida attityder som återfinns i debatten om romer. Fortfarande tillskrivs romerna en rad egenskaper och fördomar beroende på deras kulturella och etniska tillhörighet. Även om Sverige försöker göra upp med historien om diskriminering av romer, sitter de kulturella rasfördomarna i väggarna, både hos myndigheter och hemma hos individen. De frågeställningar som kommer besvaras i undersökningen är:

- Hur beskrevs romerna och vilka egenskaper tillskrevs romerna i utbildningsdebatten?
- Vilka förslag till åtgärder lyftes fram i debatten om romernas utbildning?
- Hur argumenterade romerna själva för sin rätt till utbildning?

Avgränsningar och källmaterial

Den tidsperioden som står i fokus är perioden 1963-1966. Första veckan i oktober 1963 släppte Katarina Taikon sin samhällskritiska men även självbiografiska bok *Zigenerska*. Samma vecka skriver tidningar näst intill varje dag om romerna och om deras missförhållanden. Boken var pionjär, aldrig tidigare hade en rom skrivit om romernas liv i Sverige.¹ Taikons debut som författare blev en symbolisk betydelse för den romska politiken.² Hennes text visar en förändring i debatten, vilket resulterar i att 1963 blir ett självklart avstamp i analysen om romernas rättigheter till utbildning.

En annan central källa för studien är Zigenarsamfundets tidsskrift *Amé Beschás – vi bor*, tidningen startade 1965 och utgavs fram till 1973. Tidningen publicerade debattartiklar, redogörelser, skönlitteratur och intervjuer med romer samt icke-romer. Tidsskriften skulle agera som språkrör för romerna samt ge information till icke-romer. Fram till 1966 var de olika skribenterna representanter både för den romska befolkningen samt personer med icke romsk härkomst. 1966 genomfördes en förändring och tidningen ändrade namn till *Zigenaren, zigenarnas tidskrift* och blev världens första och enda romska tidning som enbart drevs av romer. Eftersom tidningen ändrade fokus och efter 1966 började rikta in sig på utrikespolitiska frågor medför det att undersökningsperioden slutar 1966. Ett problem som uppkom i samband med artiklarna om

¹ Lawen Mohtadi, *Den dag jag blir fri: en bok om Katarina Taikon*, 1:a utg., Natur & kultur, Stockholm, 2012, s. 108-109.

² Norma Parra Montesino, *Zigenarfrågan: intervention och romantik*, Socialhögskolan., Univ., Diss. Lund: 2002, s. 135.

romernas rätt till studielån var att jag inte lyckades finna information om vad protesterna resulterade i. Eventuellt hade undersökningens period behövt sträcka sig några år till för att få ytterligare information om romernas ekonomiska svårigheter i samband med studierna. Dessutom tillkommer Evert Kumms publikation *En s.k. raskonflikt*, Kumm är en självklar aktör att lyfta in i studien eftersom han publicerade respekterande och omfattande debattinlägg rörande romernas rättigheter i samhället.

Kontrast till Taikon och Kumms argument och den romska tidskriften är debatttexter skrivna av Carl-Herman Tillhagen, en av Sveriges då ledande zigenareexperter samt Ivar Lo-Johanssons efterskrift i hans sista upplaga av *Zigenare*. Tillhagen och Ivar Lo är två viktiga aktörer att undersöka eftersom de sågs av samhället som zigenareexperter och var respekterade av de svenska myndigheterna. Undersökningen har analyserat alla de viktigaste debattörerna som är av relevans för min tidsperiod.

För att visa att 1963 var ett år då det började ske en diskursförändring har jag även valt att analysera TV-programmet "Vagabond eller vanlig människa". Programmet var unikt eftersom romer fick berätta om sina livsvillkor men även att journalisterna lyckades intervjua en del av Stockholms högst uppsatta politiker, detta bidrog till att tv-utsändelsen blev en stor succé.³

Slutligen avgränsas källmaterialet till fyra tidningar, de som är utvalda för studien är *Dagens nyheter*, *Stockholms Tidningen*, *Expressen* och *Aftonbladet*. Urvalen är inte gjorda utifrån tidningarnas politiska åsikter. Selektionen har skett med hänsyn till när tidningarna har uppkommit i tidigare forskning eller i mitt källmaterial. Under den första veckan i oktober var det totalt elva artiklar som behandlade romer i de fyra tidningarna. Jag har valt att fokusera på de artiklar som recenserade Taikons bok, den fasta bosättningen samt debatten mellan Ivar Lo och Taikon. En av artiklarna hanterade adoptionen av ett romskt barn och är därför inte av relevans för min studie.

Begreppsförklaring

I detta avsnitt är min ambition att redogöra vad de olika forskarna har anfört som skäl för användningen av begreppen romer eller "zigenare". Norma Montesino använder begreppet "zigenare" för att det var den beteckningen som fördes under den undersökta tidsperioden.⁴ David Sjögren driver en djupare diskussion till användandet av "zigenare" i sin avhandling. Sjögren menar att romer är en egenbenämning och en paraplybeteckning för en minoritetsgrupp med olika nationaliteter. Termen romer kan bli förvirrande då begreppet kan innebära exempelvis

³ Mohtadi 2012, s. 104.

⁴ Montesino 2002, s. 12.

de svenska ”zigenarna” som invandrade till Sverige under slutet av 1800-talet, finska kaale-romer eller de romer som i slutet av 1950-talet immigrerade till Sverige.⁵ Med stöd från Sjögrens argument är det viktigt att betona att denna studie endast berör de svenska ”zigenarna”, alltså de som invandrade till Sverige i slutet av 1800-talet och som var svenska medborgare. Sjögren anser dessutom att användningen av begreppet ”zigenare” kan återspegla myndigheternas uppfattningar om romerna som inte helt kan fångas i andra ordval.⁶ Christina Rodell Olgaç använde sig dock av benämningen romer för att beteckna samtliga romska grupper.⁷ Varför hon har gjort detta val framgår tyvärr inte i hennes avhandling.

Som framvisat återfinns en rad olika argument för att använda begreppet ”zigenare”. Och varierar beroende på vilken forskare samt vilka tidsperioder som åsyftas. Skälen till användningen av ordet ”zigenare” resulterar därför i att det inte finns några enkla svar till om det skall skrivas romer eller ”zigenare” i vetenskapliga texter.

Historikern Jan Selling menar däremot att det är de nyss nämnda svårigheterna att identifiera vad som gömmer sig bakom begreppet ”zigenare” i historiska verk har ofta angivits som skäl av forskare för att själva använda begreppet. Selling betonar att i alla de undersökta historiska verken har det återfunnits att dessa folkgrupper har beskrivits med socialt stigmatiserande egenskaper, vars förekomst har motiverats till att bli stämplade som ”zigenare” oavsett etnisk ursprung. Av den anledning och med stöd från Sellings resonemang anser jag att begreppet ”zigenare” är navet i en stigmatiserande diskursformation och som aldrig kan brukas helt neutralt.⁸ Av det resonemanget kommer jag hädanefter i studien att använda begreppet romer för att beskriva de svenska ”zigenarna”. Termen ”zigenare” skrivs endast när citat uppkommer eller om det är oundvikligt att ersätta ”zigenare” med romer såsom exempelvis historiska uttryck som zigenarfrågan, zigenarexpert, zigenarkonsulent, zigenarinventeringen eller zigenarundersökningen.

I texten används även begrepp som ”majoritet” och ”minoritet”, vilket kommer att diskuteras mer utförligt längre fram i undersökningen. Kategoriseringen av människorna utesluter inte de stora variationer som förekommer inom minoritets- och majoritetsgrupperna.⁹

⁵ David Sjögren, *Den säkra zonen: motiv, åtgärdsförslag och verksamhet i den särskiljande utbildningspolitiken för inbemska minoriteter 1913-1962*, Umeå, 2010, s. 23.

⁶ Sjögren 2010, s. 23.

⁷ Christina Rodell Olgaç, *Den romska minoriteten i majoritetssamhällets skola: från hot till möjlighet*, HLS förlag, Diss. Stockholms universitet, Stockholm 2006, s. 17.

⁸ Jan Selling, *Svensk antiziganism: fördomens kontinuitet och förändringens förutsättningar*, Sekel, Limhamn, 2013, s. 42-43.

⁹ Rodell Olgaç 2006, s. 17.

En teoretisk ram

Studien kommer att anknyta till två teorier, den ene är rasifieringsteorin och den andra diskursteorin. Dessa två teorier behöver inte stå i kontrast till varandra eftersom rasifiering kan ses som en diskurs, teorierna ska istället behandlas parallellt under studiens gång.

I den här uppsatsen utgår jag från Mats Börjesson och Eva Palmblads definition av begreppet diskurs. De menar att en diskurs är den språkliga ordningen som skapar och upprätthåller sociala hierarkier, normer och värderingar i samhället.¹⁰ Diskurser konstruerar sociala relationer, sinnen, världar och föremål. Beskrivningen av historia är perspektivbunden i ett flertal väsentliga avseenden. I stället för att försöka beskriva vad som hände på en plats och vid en tidpunkt, bör diskursanalytikern inrikta sig på att se historia som ett urval av tänkbara berättelser. Som sådan är berättelserna alltid framställda och selekterade ur en annan persons perspektiv.¹¹

Michel Foucault är ett namn som oftast förknippas med begreppet diskurs. Han talade om historiska utestängningsprocedurer och auktorisering, vilket innebär: vem är det som får tala och varpå vilar denna legitimitet.¹² Analysen av Katarina Taikons bok från 1963 visar att hennes text förändrade den rådande legitima diskursen. Texten visar på ett brott i det utestängningssystem som bestämde hur världen får eller skulle beskrivas samt förstås. Detta medförde att en ny diskurs lyftes in i debatten om romernas rättigheter. Taikon skapade en ny diskurs som gav samhället och myndigheter nya sätt att tala om romerna på.

Ett exempel på hur debatten om romerna kan beskrivas är Sellings definition av termen antiziganism. Han använder sig av begreppet ”zigenare” som en teoretisk utgångspunkt eftersom det har påverkat samhällets verklighetsuppfattning och fått konsekvenser i den sociala verkligheten. Fantasier och fördomar om ”zigenare” benämns allt oftare i officiellt språkbruk om antiziganism.¹³ Genom att måla upp ”zigenare” som främlingar, vilka genom asocialt beteende sviker gästfriheten och därigenom drar på sig fientlighet eftersom de vägrar att anpassa sig. I den moderna antiziganismen repertoar ingår inte öppet våld då det istället krävs att ”zigenaren” tvångsassimileras och som innebär slutet på ”zigenare som zigenare”.¹⁴

Problemet med användningen av begreppet antiziganism i min studie är att det kan uppstå en del problem. I min undersökning har jag funnit två olika diskurser och av den anledningen lämpar sig inte antiziganism för analysen eftersom Selling anser att det är en diskursformation. Jag kommer i

¹⁰ Mats Börjesson & Eva Palmblad (red.), *Diskursanalys i praktiken*, 1:a uppl., Liber, Malmö, 2007.

¹¹ Börjesson & Palmblad 2007, s. 10-11.

¹² Mats Börjesson, *Diskurser och konstruktioner: en sorts metodbok*, Studentlitteratur, Lund, 2003, s. 34.

¹³ Selling 2013, s. 12.

¹⁴ Selling 2013, s. 43.

den här uppsatsen att visa att under 1960-talet uppkom det två olika diskurser som stod emot varandra, jag har valt att kalla dem för *rättighetsdiskurs* samt *problemdiskurs*. Tidigare hade diskursen förts utifrån en *problemdiskurs*, det var romerna som beskrevs som problemet i samhället och eftersom det var romerna som var problemet, blev myndigheterna tvungna att finna åtgärder för att lösa situationen. Den andra diskursen *rättighetsdiskursen* uppkom på 1960-talet, det var första gången som det talades om romernas rättigheter. Romerna var inte bekymret utan istället var det omgivande samhällets föreställningar, vilket kan förklaras i att det var samhället som besatt problemet. Av den anledningen blir antiziganism svårt att tillämpa på debatten eftersom antiziganism är ett begrepp som betonar en kontinuitet i diskursen. I min undersökning har jag upptäckt att det fanns två olika diskurser om romer samt ett brott mellan dem.

För att på bästa möjliga vis kunna analysera debatten om romernas rätt till utbildning använder jag mig även av det teoretiska begreppet rasifiering med betoning på essentialistiska föreställningar om kultur som är bundet och oföränderligt till nation och etniciteter. Med dessa skäl kommer studien även kunna visa en kontinuitet samt ett brott i kontinuiteten i mötet mellan majoritetsamhället och romerna.

Ordet rasifiering härstammar ifrån det engelska ordet ”racialization”, vem som skapade begreppet är oklart men sociologen Robert Miles står för den tydligaste operationaliseringen av begreppet. Genom sina studier av den invandrande arbetskraften i Storbritannien har Miles bidragit till att rasifiering har fått nya perspektiv.¹⁵ Begreppet rasifiering syftar på den historiska framväxten av det existerar ”raser” som leder till att samhällsmedlemmar reproducerar och tillämpar fördomar och värderingar utifrån idén om att människor skulle tillhöra olika ”raser”. När människor identifieras som kollektiv med hjälp av tillskrivna fysiska egenskaper, resulterar det i en kollektiv generalisering som upprätthåller de politiska institutionerna och processerna.¹⁶ I Irene Molinas avhandling *Stadens rasifiering: etnisk boendesegregation i folkhemmet* används rasifieringsteorin för att förklara att den etniska boendesegregationen inte uppkom ut av sig själv. Den var ett resultat av en uppsättning diskriminerande idéer som hade olika karaktärer och verkade på alla nivåer i samhället.¹⁷ För min studie blir hennes teorier om rasifiering relevanta för att kunna analysera romernas inträde till det svenska utbildningsväsendet.

Målet med min studie är att undersöka hur debatten löd om romernas rätt till utbildningen men även på vilket sätt debattörerna beskrev romerna. Det teoretiska ramverket om rasifiering kommer att fungera som en övergripande utgångspunkt för undersökningen. Termen rasifiering

¹⁵ Irene Molina, *Stadens rasifiering: etnisk boendesegregation i folkhemmet*. Uppsala 1997, s. 53-54.

¹⁶ Miles, Robert, Ross, R. J. & Brown, Malcolm, *Racism* [Elektronisk resurs], Routledge, London, 2003, s. 102.

¹⁷ Molina 1997, s. 62.

blir relevant för denna studie eftersom den förklarar romernas underordnade position i samhället samt föreställningarna om att de skulle vara annorlunda genom antagande om deras biologiska eller etniska/kulturella skillnader. Genom rasifiering produceras ett ”vi” och ”dem” samtidigt där nationstillhörigheten blir en av de centrala delarna.¹⁸

Jag vill poängtera att finns två olika sätt att definiera rasifiering på, den ena termen går ut på att rasifiering sker på en biologisk bakgrund och den andra termen går ut på att rasifiering sker genom påstående om kultur. Tonvikten i denna studie kommer främst vara på den kulturella rasifieringen, det är en form av rasism som inte först och främst bygger på hypoteser om hierarkiska antagande om biologiska raser, utan på essentialistiska föreställningar om kultur som är bundet och oföränderligt till nation och etniciteter.¹⁹ Genom att tillskriva egenskaper och föreställningar utifrån olika kulturer placeras människor in i olika fack. Kulturer annorlunda än den svenska kulturen blir automatiskt klassad som underordnad men kan även bli betraktade som exotiska med en del lockande inslag. Kulturtillhörigheten tas för given när folk utvandrar från andra länder och dessa kulturer betraktas ofta som sämre än den svenska. Av den orsaken blir den föreställda kulturtillhörigheten ett hinder för att delta i den nationella gemenskapen, vilket leder till att den underordnade kulturen ställs utanför samhället och måste integreras i samhället.²⁰

Vetenskapligt är det bevisat att ”raser” är en social konstruktion, det finns inga fysiska skillnader eller genetiska olikheter mellan människor som kan förklara kulturella skillnader. Idén om ”ras” har haft stor betydelse både som ideologi och som socialpolitik.²¹ Utifrån detta resonemang använder jag mig av citationstecken när ”ras” uppkommer i texten eftersom jag vill markera en socialkonstruktivistisk förståelse för begreppet.²² Den hierarkiska sociala konstruktionen har underkuvat människor världen över och i historiska sammanhang har idén givit näring till rasbaserade ideologier.²³

För att denna studie ska kunna förklara debatten om romernas utbildningssituation och deras tillskrivna egenskaper är det relevant att fråga hur, varför och vilka effekter som sociala meningar associerats med rasmässiga särdrag som konstruerats inom politiska debatter. Rasifiering kan även ses som en process för att upprätthålla gränser som hindrar befolkningsgrupper att sälja sin

¹⁸ Diana Mulinari & Anders Neergaard (2004). *Den nya svenska arbetarklassen: rasifierade arbetares kamp inom facket*. 1. uppl. Umeå: Boréa, s. 19.

¹⁹ Mulinari & Neergaard 2004, s. 20.

²⁰ Molina 1997, s. 51-52.

²¹ Molina 1997, s. 56-57.

²² Mulinari & Neergaard 2004, s. 20-21.

²³ Molina 1997, s. 57.

arbetskraft på vissa bestämda delar av samhällets arbetsmarknad.²⁴ Liknande paralleller går att applicera på utestängandet av romer från den svenska skolan, vilket resulterade i att samhället och myndigheterna upprätthöll gränser mellan de olika befolkningsgrupperna.

Metod

Materialinsamling kring debatten om romernas rätt till utbildning 1963-1966 innebär att jag har analyserat texter som tar upp debatten om romernas utbildningssituation. Dit hör de tidigare nämnda källorna som tidningar, tv-reportage, biografier, litteratur samt olika skrifter. Grundfrågorna blir i detta sammanhang om det talades om romerna på samma sätt oavsett vilken typ av källor som studerades och hur debatten om deras rättigheter beskrevs. Fanns där en konsensus kring diskursen? En annan strategi är att försöka urskilja var gränser gick för vad som gick att uttala eller tabun av olika slag.²⁵ Exempel på diskurser som har visats sig vara tabu var Ivar Lo uttalande om romerna (se debatten mellan Ivar Lo och Taikon sid. 18) eller den diskursförskjutningen som uppkom i samband med Taikons boksläpp 1963.

I *Diskurser och konstruktioner, En sorts metodbok* redogör Mats Börjesson för hur olika diskurser kan studeras. Att studera en diskurs betyder att problematisera själva utvecklingen i en händelse, allt från sociala kategorier till konkreta ting.²⁶ Diskursanalytikern förskjuter från exempelvis ”hur många romer fick gå i den svenska skolan?” till frågor som exempelvis ”vilka egenskaper tillskrevs romerna i utbildningsdebatten?”. Genom att kritiskt analysera texterna om debatten om romernas rätt till utbildning kan denna studie beskriva de grundläggande tankestrukturerna i ett samhälle eller hos en individ.

Att studera en social konstruktion eller en diskurs medför att man funderar över vad som yttrats och hur det i annat fall skulle kunna yttrats sig. Diskursen visar vad som var/är kulturellt eller socialt accepterat som sant, förnuftigt eller trovärdigt.²⁷ Genom att granska bland annat Katarina Taikons bok kan studien visa en förändring av den rådande samhällsdiskursen. Analysen kommer även visa att debatten om romernas rättigheter utifrån Taikons perspektiv utsattes för attacker eftersom hon bidrog till att diskursen förändrades i samhället, vilket innebär att romernas rättigheter ställs i relation till andra kategorier och händelser i samhället som till exempel det omgivande samhällets fördomar.²⁸

²⁴ Molina 1997, s. 57, 59.

²⁵ Börjesson & Palmblad 2007, s. 13.

²⁶ Börjesson 2003, s. 19.

²⁷ Börjesson 2003, s. 21.

²⁸ Börjesson 2003, s. 24.

Tidigare forskning

Forskning rörande debatten om romernas rätt till utbildning under 1960-talet är knapphändig. Av den orsaken behandlar detta avsnitt till stor del kampen om romernas rätt till den obligatoriska folkskolan innan 1960-talet. Det ska dock poängteras att forskningen som beskrivs här nedan är av relevans för den kommande analysen. Läsaren kommer på ett enkelt sätt kunna följa de förda resonemangen och få en förförståelse till de debatter som tog fart i början på 1960-talet.

David Sjögren beskriver hur utbildningen för de romska barnen togs upp på allvar i början av 1930-talet. Genom det rasbiologiska tänkande särskiljdes ”tattarna”²⁹ och romerna ifrån varandra. Romerna ansågs som icke anpassningsbara eftersom de saknade svensk härstamning och det resulterade i att anpassningen i samhället blev ett olösligt problem.³⁰ Drivande i skolfrågan var Johan Dimitri Taikon, han menade att de romska barnens skolgång hade försumrats och myndigheterna ignorerade frågan. Skolöverstyrelsen gav Taikon medhåll och menade att de romska barnen var skyldiga att gå i skolan. När frågan skulle utredas blev rekommendationen att barnen inte skulle gå i vanliga skolor, främsta anledningen var deras nomadiska levnadsstil och att det sågs som oförenligt med en regelbunden skolgång. Sjögren betonar att med Skolöverstyrelsen resonemang skuldbelade romerna indirekt. Förslaget utföll inte i några åtgärder men ledde till zigenarinventeringen år 1943 då frågan lyftes på nytt. Inventeringen utfördes av polismyndigheten och skulle kartlägga enskilda romer om deras födelseår, bostad, släktskap, trosbekännelse, uppehållsort, sysselsättning samt läs- och skrivkunnigheten. Grunden var att utreda romernas levnadsförhållanden. Efterkrigstidens socialpolitiska tankegång var tämligen okomplicerad, om romerna liknade majoritetsbefolkningen, vad gällde bostadsfrågan, utbildningen och sysselsättning skulle anpassningssvårigheterna vara överspelade. Undersökningen visade att 15 % av de skolpliktiga barnen kunde läsa och drygt 12 % skriva, den utbredda analfabetismen medförde att man avsåg att de romska barnen skulle få en fast skolundervisning. Skolutredningen ansåg att skolhem var den enda formen som kunde ge regelbunden undervisning till de romska barnen. Inventeringen visade även att den fasta bosättningen var central för social anpassning.³¹

²⁹ Begreppet ”tattare” var en benämning för en särskild etnisk grupp men har sedan 1950-talet gradvist förlorat sin ursprungliga innebörd. Bland forskare och inom minoriteten har man sedan länge använt sig av termen resande. Under 1940- och 1950-talet var det normalt att se ”tattarna” som en etnisk och social grupp med ”zigeniskt inslag”. I fattigvårdslagstiftningens kommitténs redogörelse ansågs ”tattarna” delvis som svenskar och en del av den nationella gemenskapen. Eftersom de betraktades som en ”blandras” mellan svenskar och ”zigenare”. (Sjögren 2010, s. 22, 186).

³⁰ Sjögren 2010, s. 186.

³¹ Sjögren 2010, s. 189-192.

Sjögren understryker att uppfattningen om romernas sociala och kulturella förhållande ledde till att Socialstyrelsen menade att romerna hade en förmåga att dra till sig andra missanpassade personer. Även föreställningar om romernas höga fertilitet i kombination med att deras traditionella försörjning minskade gjorde att zigenarfrågan inte kunde lösas eftersom romerna själva inte var kapabla att förbättra sina egna livsvillkor.³²

Mellan 1943 – 1958 med undantag för år 1945 gav staten stöd för att upprätta ambulerande skolverksamheter för de romska barnen under sommarmånaderna. Stiftelsen svensk zigenarmission var ett frikyrkligt samfund och en central aktör för politiska åtgärder mot romerna under 1940- och 1950-talen i Sverige. Det huvudsakliga målet var att med hjälp av ”evangelisering” inordna romerna i samhället. Sjögren betonar att de ambulerande skolorna inte var tidsenliga med deras filantropiska inslag som var hämtade från de samiska nomadskolorna på 1800-talet. Den ambulerande skolan sågs emellertid som en försöksverksamhet av Socialstyrelsen, Ecklesiastikdepartementet och Skolöverstyrelsen, då de ville fastsälla om romerna var bildbara och därmed möjliga att integrera i majoritetssamhällets skola.³³

Lärarna på de ambulerade skolorna var även fältobservatörer, de skulle rapportera om skolverksamheten. De rapporter som uppehöll sig vid de sociala och kulturella förhållandena var generellt mer negativt skrivna om romernas kunskaper i skolan. Det ska dock poängteras att de rapporter som fokuserade på skolans vardag visade en stor entusiasm över resultaten som de romska barnen uppnådde.³⁴ En annan viktigt aspekt menar forskaren Norma Montesino var att socialläkaren John Takman ansåg att det var staten som skulle ansvara för romernas utbildning eftersom romerna var svenska medborgare. Ett misstag som gjordes var att de bedömdes som en grupp och borde istället behandlas som individer.³⁵

Montesino redogör för den kontinuitet och förändring som fanns i statens relation till romer. Kontinuiteten bestod i, att om romerna (och andra minoritetsgrupper) skulle kunna räknas in i kollektivet var de tvungna att underordnas samhällets aktuella villkor. Förändringen över tiden rörde de metoder och strategier som användes för att romerna skulle kunna uppfylla villkoren. De romska familjerna var traditionellt en självförsörjande familj, men samhällsförändringarna ledde till att den romska familjen inte längre kunde uppfylla sin traditionella roll. Likaså omgivningens negativa attityder spelade en väsentlig roll i förklaringen till romernas situation.³⁶

³² Sjögren 2010, s. 193.

³³ Sjögren 2010, s. 195, 197; Montesino 2002, s. 120-121.

³⁴ Sjögren 2010, s. 199.

³⁵ Montesino 2002, s. 126.

³⁶ Montesino 2002, s. 125, 139, 191.

Bostadsfrågan var en centralpunkt för att de romska barnen skulle kunna få en regelbunden skolgång, genom att satsa på barnen var förhoppningen att förebygga framtida sociala problem. Dock betonar Montesino att myndigheterna inte hade några förväntningar på de vuxna romerna men att det var barnen som skulle stå för förändringen. Barnens skolgång följdes och utvärderades, deras familjesituation granskades och relationen inom familjen studerades.³⁷

I samband med 1956 års zigenarutredning fanns direktiv om att romerna också skulle medverka. Romerna fick under utredningens gång framföra sina önskningar kring bostadsfrågan och inställningen till barnens skolgång. Dessa uttalanden om romsk medverkan har använts för att visa på en mer demokratisk inställning i den statliga politiken mot romerna. Romernas delaktighet var statens ansatser att få romerna att göra statliga målsättningar till deras.³⁸

Christina Rodell Olgaç analyserar den romska minoritetens möte med majoritetssamhällets skola i Sverige från mitten av 1900-talet och fram till år 2005. Studien redogör för vilka förändringar som har skett när det gäller utbildning och skola för romerna och vad erkännandet har inneburit för en svensk minoritet. Som tidigare nämnda studier betonar likaså Rodell Olgaç att skolgången försvårades eftersom föräldrarnas fördrevs från plats till plats. I likhet med Montesino menar Rodell Olgaç att fast bostad var en förutsättning för regelbunden skolgång men att omgivningens negativa attityder försvårade för de romska föräldrarna att få in sina barn i skolan.³⁹

När barnen väl kom i kontakt med skolan var det inte läs- och skrivkunskaper som upplevdes som främmande utan det var skolans innehåll som barnen inte kunde relatera till. Skolämnen innehöll majoritetssamhällets åsikter och värderingar. Skolgången resulterade i att flertalet av barnen hade hög frånvaro och att många misslyckades med sina studier.⁴⁰

Genom att analysera svensk antiziganism söker Jan Selling politiska svar till vilken roll akademiker, poliser och präster spelat. Resultaten från 1956 års zigenarutredning visade en social missär och diskriminering samt att det var första gången som romerna inte skuldbelades för sin situation. Regelbunden skolgång var den viktigaste förutsättningen för att romerna skulle skapa sig en liknande framtid som resten av de svenska medborgarna. Utredarna kartlade att rasism och fördomar skulle stå i vägen för den nya politiken. Dock föreslog rapporten inte några åtgärder mot antiziganism och diskriminering, vilket utföll i att en djupgående uppgörelse med antiziganismen uteblev.⁴¹ Ett av förslagen i rapporten var att tillsätta en zigenarkonsulent⁴², som

³⁷ Montesino 2002, s. 144-145.

³⁸ Montesino 2002, s. 135.

³⁹ Rodell Olgaç 2006, s. 16, 91, 93.

⁴⁰ Rodell Olgaç 2006 s. 97, 105-106

⁴¹ Selling 2013, s. 149, 153, 155-156.

vars avsikt var att hjälpa enskilda romer med deras rättigheter. Paradoxalt nog skulle assimileringpolitiken uttradera romsk kultur, identitet och språk eftersom det fortfarande sågs som något negativt. Assimileringspolitiken var dömd att misslyckas därför att romerna själva inte var delaktiga i besluten och att inga åtgärder mot diskriminering föreslogs i utredningen. Dessa aspekter skulle bli centrala i 2000-talets uppgörelse med diskrimineringen av romerna i Sverige.⁴³

Katarina Taikon gick i spetsen för kampen om romernas rättigheter och i boken *Den dag jag blir fri* redogör Lawen Mohtadi för hennes kamp. Biografin är ett journalistiskt verk och bygger på böcker skrivna av Katarina Taikon, intervjuer, tidningsartiklar, Katitzi böckerna, arkivkällor och litteratur. Taikons strävan för att romernas skulle behandlas lika skapade stora kontroverser på 1960-talet. Föreställningar om att romer inte kunde eller ville anpassa sig i samhället var en brännande punkt i debatten. Biografin lyfter fram det hat och förakt som romerna möttes av när de fick sina fasta bostäder. Majoritetssamhället menade att det inte var ett uttryck för rasism utan att det var vanliga människor som önskade att inte ha en rom som granne. Mohtadi problematiserar även politiken som fördes i början av 1900-talet då den gick ut på att skapa en ohållbar situation för romerna. Hennes forskning är en viktig del för min studie om analysen av debatten mellan Taikon och Ivar Lo-Johansson, då de stod för två helt olika synsätt i förhållandet till romernas villkor.⁴⁴

De centrala delarna som jag tar med mig in i min analys är att tidigare forskning har visat att romerna framställdes som en unik homogen grupp som krävde särskilda åtgärder. Tidigare forskning har även visat att samhället uppfattade romerna som ett problem för att de inte deltog i skolan. Montesinos resultat kan användas för att förklara den exkluderingspolitik som staten fördes för att utesluta romerna ur den sociala gemenskapen.⁴⁵ Med hjälp av tidigare forskning kan undersökning visa den kontinuiteten som staten bedrev i skolfrågan mot romerna samt om det förekom en förändring på 1960-talet. Det ska återigen betonas att romernas historia på 1960-talet är tämligen outforskad. Lawen Mohtadi är den enda som ägnar perioden full uppmärksamhet och av den orsaken blir hennes forskning relevant när debatten skall analyseras.

⁴² En zigenarkonsult var en person som förde romernas talan och skulle underlätta kontakten med myndigheterna (Montesino 2002, s. 136.)

⁴³ Selling 2013, s. 155-156.

⁴⁴ Mohtadi 2012, s. 6, 137-139, 29-32, 112-116.

⁴⁵ Montesino 2002, s. 189.

En historisk kontext

Romernas historia i Sverige sträcker sig från 1500-talet. Huvudtesen som bedrivits i tidigare studier är att romernas historia har präglats av förföljelser från myndigheternas sida.⁴⁶ För att avgränsa bakgrunden har jag valt ut fakta som är av relevans för min analys. Fokus i romernas bakgrund kommer att gälla politik och reformer efter 1956 års zigenarutredning. 1960-talet var en brytningstid då äldre rasbiologiska, rasistiska och exkluderande beskrivningar av minoriteter ifrågasattes och spreds. Internationella frågor som kalla kriget, avkolonialiseringen och kärnvapenhot diskuterades inom de radikala kretsarna.⁴⁷

I den statliga utredningen från 1956 beskrevs romerna som socialt handikappade och inkluderades därmed i kategorin partiellt arbetsförda.⁴⁸ Romerna skulle integreras i den sociala organisationen och de första åtgärderna som skulle vidtas var att de skulle få en permanent bostad. Problemen som uppkom i detta samband var kommunernas motstånd till att låta romerna bosätta sig på deras område. 1956 års utredning berättade om att vräkningar förekom från kommunernas myndigheter. I utredningen beskrevs påstående om romernas okunnighet och deras oförmåga att få bukt med sin situation. Dessa argument användes för att fastställa att romerna var i behov av en zigenarkonsulent. I rapporten yttrade man om att det var romernas levnadsförhållanden som hade blivit alltmer avvikande från de övriga medborgarnas. Främsta anledningen grundades sig på påståenden om att romerna var präglade av starka traditioner bundna till deras levnadsätt, vilket rapporten menade karakteriserades av ett kringflackande liv utan något arbete.⁴⁹

1960 fick Arbetsmarknadsstyrelsen (AMS) ansvaret för att ordna bostäder till romerna. För att kunna bedriva detta arbete behövdes nya utredningar som överensstämde med tidens ideal och den svenska välfärdsstatens ambitioner. 1962 riktade sig socialläkaren John Takman tillsammans med Uppsala universitets socialmedicinska institution till AMS för att be om finansiering av en socialmedicinsk undersökning av romerna. Mellan åren 1962-1965 genomfördes den socialmedicinska zigenarundersökningen i Sverige.⁵⁰ Takman blev en nyckelfigur i myndigheternas arbete gentemot romerna under 1960-talet. Hans kritik riktade sig främst mot den byråkratiska långsamheten. Detta resulterade enligt Takman i att romerna var de som blev lidande. Vid varje svårighet som uppstod mellan romer, myndigheter och olika tjänstemän var

⁴⁶ Montesino 2002, s. 33.

⁴⁷ Ida Ohlsson Al Fakir, John Takman – Socialmedicinsk strateg och stridbar pionjär. *Personhistorisk tidskrift* 2013:1 Årgång 109, s. 77

⁴⁸ Ida Ohlsson Al Fakir, s. 75.

⁴⁹ Montesino 2002, s. 128-129, 135-136, 126.

⁵⁰ Ohlsson Al Fakir 2013, s. 68-69,

lösningen att tillsätta ytterligare tjänstemän och/eller organ. Detta medförde att organisationen växte, dock utan att för den skull frambringa bättre eller snabbare lösningar. Takman som var drivande i zigenarundersökningen påpekade att romerna var ett socialt isolerat folk och som medförde att de var ett unikt forskningstillfälle.⁵¹

Syftena med zigenarundersökningen var att varje förslag skulle bli till åtgärder. Den politiska målsättningen var att romerna skulle få samma medborgerliga rättigheter på arbetsmarknaden, bostadsmarknaden och i skolan. Enligt Takmans planer krävdes ett antal effektiva punktinsatser och det skulle ske huvudsakligen genom att låta romerna flytta in moderna lägenheter. De permanenta bostäderna skulle sedan kompletteras med arbete och skola. Det skulle dock visa sig inte vara så enkelt. Förklaringen låg huvudsakligen hos de tröga och oförstående tjänstemännen samt en invecklad byråkrati.⁵²

I början av år 1964 bildades Zigenarsamfundet av Evert Kumm, John Takman och Katarina Taikon. Organisationen var beroende av insamlingsaktioner och bestod av representanter för romer och icke-romer. Zigenarsamfundet strävan efter romernas rättigheter ledde till vuxenskolorprojektet Skrekarhyttan, vilket jag kommer att lyfta fram mer ingående i analysen. Efter hösten 1964 ändrades samfundets politiska agenda. Det som hade börjat med hjälp till den romska befolkningen resulterade i bevakning av den romska befolkningens intresse genom uppvaktningar och skrivelser till kommunala och statliga myndigheter. Detta bidrog till att samfundet respekteras av myndigheter samt att representanter för samfundet fick tillfälle att påverka den politiska agendan.⁵³

⁵¹ Ohlsson Al Fakir 2013, s. 72-74,

⁵² Ohlsson Al Fakir 2013, s. 74-75.

⁵³ *Amé Beschás* 1965 årgång 1 nummer 1, s. 4.

Debatten om romernas rätt till utbildning – En analys

Analysen kommer att följa en kronologisk ordning, med anledning av att jag vill undersöka hur diskursen i debatten förändrades. Analysen startar den första veckan i oktober 1963, då Katarina Taikon släppte sin kritikerrosade bok. Boken utlöste rubriker i de flesta tidningarna runtomkring i Sverige. Hennes redogörelse kan ses som det verkliga startskottet på debatten om romernas rätt till utbildning under 1960-talet.

”höstens hårt ringande väckarklocka”⁵⁴

Första veckan i oktober 1963 släppte Katarina Taikon sin biografi *Zigenerska*, boken var banbrytande eftersom det var första gången en rom själv skrev om romernas liv i Sverige. Taikon skildrade sin barndom, romernas traditioner: den sociala samvaron, äktenskap, renhetsregler och rättsskipning.⁵⁵ Tidningar runtomkring i Sverige recenserade boken och betonade att äntligen kom en röst från romerna själva.⁵⁶ Med sin ironiska och samhällskritiska text beskrev hon bland annat romernas utbildningssituation i Sverige. Första gången Taikon själv fick gå regelbundet i skolan var 1959, då var hon 27 år gammal. Mottagandet på folkhögskolan beskrevs som varmt och välkommande och det var de två åren som fick en avgörande betydelse för hennes framtid.⁵⁷

”Zigenarproblemet” satte Taikon inom citationstecken, där hon direkt betonade i texten att det inte var romerna som var problemet utan alla de myndigheter som försvarade för romernas rättigheter så som skolgången, yrkesutbildningen, de fasta bostäderna samt anställningsmöjligheterna. Det största problemet enligt henne var att de ledande politikerna var okunniga och uppmärksammade inte romernas situation.⁵⁸ Genom sin bok förde Taikon in en ny diskurs i debatten. Taikon argumentera utifrån en rättighetsdiskurs och visade att det var romernas rättigheter att få gå i skola och att det var samhället som besatt problemet. En analys av den nämnda diskursen ger ny kunskap om debatten. Innan 1960-talet beskrevs romerna utifrån en problemdiskurs där exempelvis de kulturella skillnaderna resulterade i att man var tvungen att assimilera romerna.

Nyckeln till skolfrågan var bostadsfrågan, i samband med zigenarundersökningen mellan 1963-1966 framkom det att romernas sjukdomar orsakades av odrägliga levnadsförhållanden. För att få ro och harmoni behövdes riktiga bostäder och genom ett fast boende kunde romerna få

⁵⁴ *Dagens Nyheter*, 4 oktober 1963

⁵⁵ Mohtadi, 2012 s. 108-109.

⁵⁶ *Dagens Nyheter* 2 oktober 1963; *Dagens nyheter* 4 oktober 1963; *Expressen* 3 oktober 1963; *Stockholms Tidningen* 2 oktober 1963; *Stockholms Tidningen* 3 oktober 1963,

⁵⁷ Taikon 1963, s. 47.

⁵⁸ Taikon 1963, s. 139, 165.

möjlighet att studera eller sköta sitt arbete. Taikon poängterade att de vuxna romerna hade avbrutit sin skolgång eftersom flertalet saknade en ordentlig bostad.⁵⁹ I *Stockholms Tidningen* kunde läsarna läsa rubriken ”De har stått 400 år i bostadskön” och i texten betonas det att det var Taikon som ställde den retoriska frågan i boken att ”Är det inte vår tur snart?”⁶⁰ 1963 gav TV-programmet ”Vagabond eller vanliga människa”⁶¹ en inblick i hur romerna levde. TV-sändningen var unik och reportrarna erbjöd romerna själv möjlighet att berätta om sin situation. Berättelser om att romerna inte vill bo i sina läger framgick tydligt av TV-inslaget.⁶² Zigenarkonsulenten Nils Wall som var kontakten mellan romerna och bostadsförmedlingen intervjuades och menade att bostadsförmedlingen var positiva till tanken om romernas inflyttning men att det tog för lång tid att få fram lägenheter. Att finna bostäder var viktigt eftersom barnens skolgång i lägren försumrades och medförde att det tog längre tid för romerna att komma in i ett vanligt samhällsliv. I TV-inslaget om bostadsproblemen framkom det även en rad föreställningar om romernas inneboende vilja till att resa omkring. Utifrån begreppet rasifiering tolkar jag att fastighetsborgarrådet Walfrid Frank menade att romerna var vana att bo i läger och hade en viss förmåga att kunna anpassa sig. Därmed ansåg Frank att detta inte var något försvar från myndigheternas sida att romerna fick bo under dessa förhållanden.⁶³ Genom att tillskriva romerna egenskaper om att de klarade kyla bättre än svenskar i allmänheten, särskiljde han de olika folkgrupperna utifrån en kulturell rasifiering och på så sätt ställdes den underordnade kulturen utanför samhället.⁶⁴ De föreställningarna om att romer trivdes med att bo i tält och husvagn och att de hade en stor motståndskraft mot kyla, fukt och besvärliga förhållanden anser jag kan ha bidragit till att romernas rätt till utbildning drog ut på tiden och att deras rätt till bostäder försvårades.

En infekterad debatt

År 1963 hade Ivar Lo slutat att förespråka att romerna skulle få fortsätta med sitt vandringsliv eller snarare slutat att hoppats. Han menade att romernas vandringskultur (Ivar Los egna ord) ”[...] var en frihetsdröm som de i samhället förslavade inte hade fantasi nog att uppfatta.”⁶⁵ Ivar Lo ville precis som de andra debattörerna på 60-talet att det skulle gå väl för romerna. Hans historia av uttalande och resonemang byggde dock på en biologisk rasifiering om att romernas

⁵⁹ Taikon 1963, s. 165-166.

⁶⁰ *Stockholms Tidningen*, 2 oktober 1963.

⁶¹ <http://www.oppetarkiv.se/video/2052499>

⁶² Mohtadi 2012, s. 101,104; <http://www.oppetarkiv.se/video/2052499>

⁶³ Mohtadi 2012, s. 105; <http://www.oppetarkiv.se/video/2052499>

⁶⁴ Molina 1997, s. 52.

⁶⁵ Ivar Lo-Johansson, *Zigenare: en sommar på det hemlösa folkets vandringsstigar med ett tillägg: Tjugofem år efteråt*, Prisma, Stockholm, 1963, s. 221.

vandringslust var starkt kopplad till deras ”ras”, vilket resulterade till att han argumenterade utifrån att det existerade en biologisk skillnad mellan svenskar och romer.⁶⁶ Det ska dock poängteras att när hans första bok utkom 1929 var han starkt influerad av rasbiologins tankesätt. Men på 1960-talet började han tendera till att använda begreppet ”ras” mot en mera sociokulturell betydelse.⁶⁷ Även om hans resonemang hade förskjutits mot den sociokulturella rasismen, menar jag att hans uttalande fortfarande var färgade av det rasbiologiska tänkandet men att 1960-talets tidsanda inte tillät att man förespråkade en biologiska rasifieringen.

Problemet som oroade Ivar Lo låg i rädslan att romerna genom assimilation skulle försvinna som ”ras”. I framtiden kommer inte Sverige att ha en ”zigenarfråga” menade Ivar Lo eftersom det inte längre kommer finnas några romer.⁶⁸ Taikon angrep uttalandet och menade att det var nonsens att tala om folkkaraktärer och rasegenskaper. I hennes bok betonade hon att Ivar Lo var infekterad av ett motbjudande rastänk och av den anledningen kunde han inte se romerna som vanliga människor.⁶⁹

Taikon gick även till hård attack mot Ivar Los uttalande om att samhället verkade behöva romer som gycklare för att liva upp det fantasilösa och gråa landet som han själv tycktes leva i. Hans uttalande gjorde Taikon rasande. Hon menade att i Ivar Los tidigare kamp för statarnas medborgerliga rättigheter, som han hade han kämpat för inte gällde romerna eftersom han betraktade romerna som annorlunda. I romernas fall menade Taikon att Ivar Lo ville att de skulle få fortsätta i sina gamla vanor.⁷⁰ Av den orsaken förstärkte Ivar Lo sina argument med att romer hade medfödda egenskaper som var tillskriven deras ”ras”. De rasföreställningar som existerade hos Ivar Lo fördes utifrån i en rasbaserad diskriminering, som kan ha bidragit till att han själv inte uppfattade sig som rasist utan såg sig som en kämpe för romers rättigheter.⁷¹

När Taikon släppte sin biografi hösten 1963 blossade återigen debatten om upp. Ivar Lo protesterade mot boken och ansåg att Taikon hade stulit bilder från honom och Anna Riwkin (fotograf till hans bok *Zigenare*). Ivar Lo hade som åsikt att Taikon inte var en riktig rom eftersom hennes mamma var svenska och att hon hade levt som en svensk från det att hon var 13-år gammal.⁷² Uttalandet om Taikons ”rastillhörighet” i detta sammanhang bekräftar att Ivar Lo menade att Taikon inte uppfyllde de tillskrivna egenskaper som romerna hade blivit tilldelade.

⁶⁶ Lo-Johansson 1963, s. 38-40, 42-43, 45, 47, 221.

⁶⁷ Selling 2013, s. 32.

⁶⁸ Lo-Johansson 1963, s. 221-223.

⁶⁹ Taikon 1963, s. 129.

⁷⁰ Taikon 1963, s. 125, 128.

⁷¹ Molina 1997, s. 58.

⁷² *Aftonbladet*, 4 oktober 1963.

Hon passade helt enkelt inte in i myten om den romska kulturen och av den anledningen menade Ivar Lo att ”Katarina Taikon inte är någon riktig zigenka”.⁷³

Taikons kritik mot att Ivar Lo skulle romantisera romernas tillvaro menade han att hon hade hämtat från hans första bok som utkom 1929. Han argumenterade för att de idéer han hyste då inte längre var relevanta på 1960-talet.⁷⁴ Även om han försäkrade att hans tankesätt var förändrat framgår det tydligt att han fortfarande såg romernas vandringsliv som ett romantiskt inslag i samhället. 1963 jämförde han romernas fasta bosättningar med fåglar i en bur på Zoo som blev matade av vakterna.⁷⁵ Vakterna och maten kan vara synonyma för samhället eller myndigheterna medan fåglarna och buren var synonymer för romer och den fasta bosättningen. Han menade även om fågeln i buren var trygg fanns det någonting inom oss som föredrog att vara den vilda fågeln.⁷⁶

Taikon ansåg att Ivar Lo inte hade begripit något i debatten om romernas rättigheter, hon fann hans tankar om ”raser” motbjudande.⁷⁷ I sin biografi gick hon hårt fram och menade att Ivar Los rasföreställningar påminde om fascismens och nazismens läror. I slutet på ett av hennes kapitel betonade hon dock bestämt att hon inte på något sätt trodde att Ivar Lo skulle vara frestad av de nazistiska tankegångarna, utan att han var mer utav en romantiker med orealistiska föreställningar.⁷⁸ Argumenten som fördes från de båda sidorna ger en inblick till hur diskursen förskjuts på 1960-talet. Debatten synliggör att Ivar Lo och Taikon behandlade ämnena som romsk kultur och svensk diskriminering men från två olika diskurspositioner.⁷⁹

Motsättning mellan Taikon och Ivar Lo beskrev *Aftonbladet* som ett resultat av att de båda bottnade i två helt skilda uppfattningar om hur problemen skulle kunna lösas. Taikons åsikter var att med ökad kunskap skulle romerna själva bli upplysta över sina rättigheter medan Ivar Lo ansåg att det var naivt att tro romerna skulle kunna assimileras i det svenska folkhemmet samt bevara sin egenart och kultur.⁸⁰ Ivar Lo lyckades endast delvis komma bort ifrån det romantiserade synsättet eftersom hans bok fortfarande innehöll skrönor, legender och myter om romernas levnadsförhållanden.⁸¹

⁷³ *Aftonbladet*, 4 oktober 1963.

⁷⁴ *Aftonbladet*, 4 oktober 1963.

⁷⁵ Lo-Johansson 1963, s. 222.

⁷⁶ Lo-Johansson 1963, s. 222.

⁷⁷ *Dagens Nyheter*, 2 oktober 1963.

⁷⁸ Taikon 1963, s. 132-133.

⁷⁹ Selling 2013, s. 35.

⁸⁰ *Aftonbladet*, 4 oktober 1963.

⁸¹ Selling 2013, s. 34.

Det var inte enbart Taikon som gick i polemik mot Ivar Lo, en som deltog i debatten senare var etnologen Carl-Herman Tillhagen, han ansåg att Taikon hade rätt i att Ivar Lo var den värsta syndaren. Tillhagen menade att det var Ivar Los propagerande om att romerna skulle lämnas ifred som resulterade i att romernas boendesituation försvårades.⁸²

Skrekarhyttan sopade mattan med fördomarna

Under hösten 1963 var det meningen att den första zigenarfolkhögskolan skulle upprättas. AMS som hade ansvar för området hade lovat att ge de bidrag som krävdes. Projektet blev dock lagt på is eftersom två experter varav en var Tillhagen hade varit oense om kursen upplägg.⁸³

Skrekarhyttan skulle bli den första folkhögskolan för vuxna romer. Utbildningen skulle omfatta sex veckor under sommaren och Pedagogiska Institutionen i Stockholm stod för en ny utarbetad metodik som skulle förkorta inlärningstiden för romerna.⁸⁴ När Taikons bok utkom var projektet Skrekarhyttan för tillfället nedlagt. Intresset för att utbilda romer i att läsa och skriva mottogs svalt bland myndigheterna. En av anledningar var att Tillhagen redan på 1950-talet hade avrått AMS från studier för vuxna romer.⁸⁵ Han ansåg att sätta vuxna nomader i skolbänken som dessutom var analfabeter skulle vara att ta sig vatten över huvudet. Följande skäl som gavs var att det inte gick att anordna utbildningskurser under sommaren, anledningen var att romerna ville "[...] resa omkring och åter uppleva reselivets glädjeämnen [...]" samt "[...] besöka marknader och ta dagen som den kommer".⁸⁶ Han menade även att det inte gick att sammanföra 10-15 stycken romska familjer på grund av motsättningar mellan släkterna. Likaså att sammankomster mellan familjerna skulle leda till ett alkoholintag som enligt Tillhagens erfarenheter resulterade i bråk. Han påstod även att romerna inte hade psykisk ork att upprätthålla sex veckors heltidsstudier.⁸⁷ Taikon mötte myterna med att understryka att det enbart var ogrundade påståenden som resulterade i att AMS lade ner projektet.⁸⁸ Tillhagens uttalande var oftast svepande och stereotypiska förklaringar om romers karaktärsdrag och kulturer.

Kontrasten mellan honom och Takman var att Tillhagen fortfarande var fast i den äldre etnologiska patriarkala och hierarkiska inställningen. Takman talade utifrån en rättighetsdiskurs när han betonade att det inte gick att generalisera romer och att varje individ skulle få samma

⁸² Carl-Herman Tillhagen *Zigenarna i Sverige*, Natur o. kultur, Stockholm, 1965, s. 158-159.

⁸³ Taikon 1963, s. 168.

⁸⁴ *Amé beschás* 1965, årgång 1 & nummer 2, s. 5.

⁸⁵ Mohtadi 2012, s. 123.

⁸⁶ Tillhagen 1965, s.130.

⁸⁷ Tillhagen 1965, s. 130-131, 133.

⁸⁸ *Amé Beschás* 1965 årgång 1 & nummer 2, s. 6.

rättighet att bli bedömd individuellt.⁸⁹ En annan person som gick in i debatten mot Tillhagen var Evert Kumm, han var enig med Takman att generalisering gällande folkgrupper var dålig och Tillhagens föreställningar inte hade någon förankring med verkligheten. Eftersom analfabetismen var utbredd hos de svenska romerna ansåg Kumm att romerna som vilken annan vuxen svensk analfabet också skulle ha det svårt att klara sin skolgång.⁹⁰

För att förstå och förklara Tillhagens uttalande om romerna är det intressant att lyfta fram det tidigare nämnda begreppet rasifiering. I hans text från 1965 står det att ”rasdiskriminering är andlig omognad, ibland kanske något som man skulle kunna kalla en pervers idealism”⁹¹ paradoxalt nog tillskriver Tillhagen själva romerna stereotypiska egenskaper. Begreppet primitiva folkgrupper används när han beskrev romernas seder och bruk samt att de var bundna till skrock och gamla föreställningar. Tillhagen argumenterade för att användningen av begreppet primitivt inte var i en nedlåtande term utan att det skulle förstås som ett typiskt drag för en folkgrupp som inte gått i skolan eller tagit del av den västerländska civilisationen.⁹² Problemdiskursen om romernas kultur och levnadsstil genomsyrade samhället fortfarande in på 1960-talet. Den kulturella rasifieringen skiner igenom tydligt när Tillhagen gör sina ”expert utlåtande” om vad han ansåg vara bäst för romernas utbildningssituation. Resultatet blev att han diskriminerade, tänkte och handlade utifrån essentialistiska föreställningar om kultur som är statiskt och bundet till ”ras”.

Taikon hade förhoppningar om att folkhögskolan för romerna skulle bli en fast punkt i tillvaron och ett första steg för romerna att komma in i samhället. Hennes önskan var att skolan skulle ge romerna en historia om sitt folks egna ursprung och traditioner. Hon betonade att de flesta romer var stolta över att vara romer, med stundtals hände det också att ett fåtal, helst dolde sitt ursprung och försökte agera så ”svenskt” som möjligt. Av den orsaken ansåg Taikon att romerna behövde lära sig sitt folks historia så att även de kunde känna en stolthet. Den romska traditionen skulle framställas som intressant, värdefull och högtstående. Förslag som Taikon framförde var att ”zigenarkunskap” skulle bli ett obligatoriskt ämne på den romska folkhögskolan. Medan ett annat var att öppna ett romsk kulturcentrum där man samlade kunskap om romernas egen historia, språk, bruk och seder.⁹³ Taikons åsikter kan ses som banbrytande år 1963, hon lyfte fram att det var centralt för romerna att få kunskap om sin egen historia. Då flertalet av romerna kände

⁸⁹ Selling 2013, s. 137.

⁹⁰ Kumm 1965, s. 31.

⁹¹ Tillhagen 1965, s. 147.

⁹² <http://www.oppetarkiv.se/video/2052499>

⁹³ Taikon 1963, s. 169.

sig hotade av skolans innehåll eftersom skolämnena innehöll majoritetssamhällets åsikter och värderingar.⁹⁴

År 1964 förverkligades projektet Skrekarhyttan, skrivmaskiner och bandspelare donerades från Stockholms Universitet och Takman sökte upp familjer som var villiga att resa till Skrekarhyttan. Vid kursens start fortsatte fördomarna att överösa initiativtagarna men motbevisades kort efter skolstarten. Studieresultaten var goda och de ”orkeslösa zigenarna” som Tillhagen hade uttryckt sig tidigare begärde extra undervisning på kvällarna.⁹⁵

Efter kursens sex veckor var pengarna slut och lärarna lämnade skolan. Alla, både pedagoger och lärare hade förmodat att eleverna skulle vara trötta och behövde en skolpaus.⁹⁶ Eleverna begärde en fortsättning på sina studier, dock blev eleverna nekade detta och ledde istället till protester och sittstrejker på Skrekarhyttan, eleverna vägrade helt enkelt att lämna sina undervisningslokaler.⁹⁷ Taikon ansåg att det var myndigheternas trögflytande arbete som nästan resulterade i att projektet höll på att stranda. För att få hjälp under de tre veckorna som strejken höll i sig, vände sig Zigenarsamfundet till Stadsmissionen. Sekreteraren för Stadsmissionen åkte ner till respektive kommun. Motiveringen för nedläggningen var att kommunerna ansåg att det var staten som skulle bistå med det ekonomiska ansvaret. Efter besöket hos kommunen bestämde sig Stadsmissionen med att bistå med en betydande summa, bidraget medförde att skolan återupptog undervisningen.⁹⁸ Frågan om vem som bar ansvaret för romerna hade varit en återkommande diskussion. I 1956 års statliga utredning framkom det att staten hade både en moralisk och laglig skyldighet att hjälpa romerna. Takman förespråkade nya lösningar med en utvidgad roll för staten eftersom romerna var svenska medborgare.⁹⁹

1966 kom det dystra beskedet om Skrekarhyttans framtid, de ekonomiska problemen som hade kantat projektet från starten hade resulterat i nerläggning av skolan. Anledningen var att eleverna inte hade råd att gå kvar. Studierna försvårades även för att skolan inte hade någon lärare som kunde bedriva undervisningen på dagtid och som medförde att eleverna fick vänta under dagtid för att få några timmars undervisning på kvällarna.¹⁰⁰

⁹⁴ Rodell Olgaç 2006, s. 97.

⁹⁵ *Amé Beschás* 1965 årgång 1 nummer 2, s. 6; Kumm 1965, s. 17-18.

⁹⁶ Mohtadi 2012, s. 126-127.

⁹⁷ *Zigenaren* 1966, årgång 2 & nummer 2, s. 3.

⁹⁸ *Zigenaren* 1966, årgång 2 & nummer 2, s. 3.

⁹⁹ Montesino 2002, s. 126.

¹⁰⁰ *Zigenaren* 1966 årgång 2 & nummer 2, s. 2.

En demonstration inte lik de andra

I en skrivelse till statsministern Tage Erlander 1964 framförde romerna krav på att de under sin studietid bör få ett ekonomiskt bidrag som skulle motsvara en reguljär arbetsinkomst. De ville kunna studera utan att leva med ekonomiska bekymmer. Brevet innehöll inte enbart anspråk på en ekonomisk kompensation, romerna ville även bli likställda majoritetsamhället medborgerliga rättigheter.¹⁰¹ Framför TV-apparaterna kunde det svenska folket se fyra elever från Skrekarhyttan tillsammans med Rosa Taikon, Katarina Taikon och John Takman uppvakta statsminister Tage Erlander. Kumm beskrev också dagen:

”Den dagen lossnade det definitivt bland landets zigenare: Nu var de äntligen med i samhällets debatt om rätten till utbildning, rätten till bostäder, rätten att vara svensk medborgare fullt ut.”¹⁰²

Uppvaktningen av statsministern utföll i ett större nationellt medvetande, folk började få upp ögonen för att det inte stod rätt till i behandlingen av romerna. Protesterna för fortsatta studier på Skrekarhyttan hade resulterat i att AMS tog över verksamheten och att eleverna kunde fortsätta sina studier som senare utvecklades till tio stycken nya skolor för vuxna analfabeter i Sverige. Zigenarsamfundet arbetade intensivt med att hålla frågan vid liv, Kumm skrev ett flertal olika artiklar, Arne Trankell som var professor i pedagogik arbetade politiskt inom Zigenarsamfundet och Katarina Taikon höll föredrag, uppvaktade kommunpolitiker samt skrev artiklar.¹⁰³

För att visa statsmakten att romerna menade allvar med sina krav för fullt medborgarskap och hur angelägna de var att få gå i skolan anordnades en demonstration i Stockholms förstamajtåg 1965 under egna paroller. En viss oro befann sig bland de demonstrerande, romerna med ett tillsynes stärkt självförtroende var ändå färgade av historiens utanförskap. Ängsligheten grundades i att romerna var rädda för att de nyställda kraven skulle leda till att folk i samhället blev uppretade över deras anspråk eller att de skulle utsättas för hån.¹⁰⁴ Dock tog demonstrationståget mod till sig och startade sin marsch från Humleträdgården med banderoller som löd ”Vi vill gå i skolan; gör det möjligt” och ”Studier kräver ekonomisk trygghet”¹⁰⁵. Under demonstrationen började folk applådera, vilket ledde till att hela demonstrationen blev en triumf där de som gick i tåget fick ta emot uppskattning och sympati.¹⁰⁶ I första majtåget gick 22 stycken romer i alla åldrar och män som kvinnor, bland romerna gick även Takman, Nils Wall och Ivar

¹⁰¹ *Amé beschás* 1965 årgång 1 & nummer 1, s. 11.

¹⁰² Kumm 1965, s. 18.

¹⁰³ Mohtadi 2012, s. 129.

¹⁰⁴ *Amé beschás* 1965 årgång 1 & nummer 1, s. 14; Mohtadi 2012, 131.

¹⁰⁵ *Amé Beschás* 1965 årgång 1 & nummer. 2, s. 7.

¹⁰⁶ Mohtadi 2012, s. 131.

Lo.¹⁰⁷ Varför Ivar Lo var med i demonstrationståget för romernas rätt till utbildning går det endast att spekulera i. En tes kan ha varit att fler personer fick sina röster hörda i debatten om romernas uteslutning. Innan 1960-talet hade Ivar Lo varit ensam med att framföra sina åsikter om romerna via pressen, radio- och TV-framträdande. Genom att ett flertal människor fick upp ögonen för romernas diskriminerande behandling, kan det ha varit otänkbart för Ivar Lo att fortfarande tillhöra zigenarexperterna och vidmakthålla den romantiserade synen på romernas nomadliv.¹⁰⁸ Efter 1956 började romernas nomadliv beskrivas som en konsekvens av omgivningens förföljelser. Kritiken började rikta sig mot majoritetssamhällets agerande, vilket hade varit en bidragande faktor till att romerna var tvungna att stanna kvar i ett omodernt sätt att leva.¹⁰⁹

Samtidigt som demonstrationen fortlöpte sände Zigenarsamfundet en skrivelse till regeringen där de talade om anledningen för demonstrationen och vilka sociala orättvisor romerna utsattes för.

Rätten till skolutbildning omfattar alla svenska medborgare. Om man bortser från den allra yngsta generationen, har majoriteten av nu levande svenska zigenare saknat möjligheter att utnyttja denna rätt. [...] men vi finner det självklart att samhället bär hela ansvaret för att den uppkomna förlusten blir kompenserad. Enligt vår uppfattning bör detta ske genom att staten, utan hinder av hittills rådande synsätt skapar reella möjligheter för varje zigenare, som så önskar, att i vuxen ålder erhålla den skolutbildningen, han tidigare gått förlustig.¹¹⁰

Genom att använda ord som ”rätten” eller ”samhället bär hela ansvaret” förskjuter skrivelsen problemdiskursen mot en rättighetsdiskurs. Texten anknyter till romernas rättigheter och att det var samhället som bar det fulla ansvaret.

Skrivelsen lyfte också fram de åtgärder som krävdes för att romerna skulle kunna gå i skolan. Kraven handlade bland annat om att män och kvinnor skulle ha lika möjligheter att erhålla den försenade skolgången. Detta betydde att romernas barn behövde få möjligheter till vård och tillsyn när de vuxna gick i skolan samt att skolgången skulle vara befriad från ekonomiska bekymmer. Av den orsaken krävde man att romernas ekonomi skulle saneras och skulderna samlades till ett banklån med ränte- och amorteringsfrihet och att vid uppnått studiemål skulle delar av den ekonomiska skulden avskrivas.¹¹¹

I tidningarna dagen efter beskrevs demonstrationen med stora bilder på första sidorna och skrivelsen som var undertecknad de 44 stycken eleverna och 22 stycken andra svenskar skickades till Skolöverstyrelsen för att få besked om vilken kostnad det skulle resultera i att ordna en

¹⁰⁷ *Amé Beschás* 1965 årgång 1 & nummer 1, s. 14.

¹⁰⁸ Tillhagen 1963, s. 158-159, Lo-Johansson 1963, s. 43, 45.

¹⁰⁹ Montesino 2002, s. 124.

¹¹⁰ *Amé beschás* 1965, årgång 1 nummer 1, s. 12-13.

¹¹¹ *Amé Beschás* 1965 årgång 1 & nummer 1, s. 13.

skolgång för de vuxna romerna. Svaret från Skolöverstyrelsen blev att de provisoriska skolorna skulle kunna fortlöpa ett år till för att sedan flytta in i det allmänna skolväsendet, där varje vuxen rom själv fick välja om han eller hon vill börja i skolan. Det ekonomiska problemet som uppstod när de vuxna romerna skulle gå i skolan lovade Skolöverstyrelsen att lösa så att de skulle kunna studera under trygga ekonomiska omständigheter.¹¹² En annan viktig punkt i Skolöverstyrelsens svar var att de skulle överta ansvaret för de vuxnas skolgång från AMS från och med hösten 1966. Taikon uppmanade romerna till tålmod och att det skulle kräva stora uppoffringar eftersom de ekonomiska svårigheterna stundtals var oövervinnliga.¹¹³

Besvikelsen

Majoriteten av de första numren av *Amé Beschás* utgjordes av skolfrågorna och efter det nyvunna stödet vid demonstrationen växte förhoppningen om att romerna skulle kunna bli en del av majoritetsamhället. Skolfrågorna var tätt sammankopplade med den ekonomiska problematiken. I det andra numret av tidsskriften framvisas en tydlig besvikelse över den optimism som hade bildats efter första majskrivelsen. Zigenarsamfundet upprördes över de svikna löften som givits till romerna och på ledarsidan betonades det att AMS som drev vuxenskolorna gjorde det i regi utan pedagogisk expertis, vilket resulterade i att flertalet av de utbildningstekniska samt skoladministrativa frågorna blev åsidosatta. Undervisningen menade samfundet blev i bästa fall amatörmässigt tillämpad och i förlängningen gick värdefull kunskap förlorad.¹¹⁴ Kumm ställde sig även kritisk till att AMS hade hand om skolfrågorna för de vuxna romerna. Han förklarade situationen att myndigheterna inte såg romernas rätt till utbildning som en mänsklig rättighet utan som en arbetsmarknadsfråga.¹¹⁵

Motivationen brast hos en del av eleverna eftersom deras ekonomiska bekymmer överskuggade undervisningen. Den regelbundna skolgången medförde ekonomiska problem för familjeförsörjaren (som i regel var en man) och modern hade svårigheter att få barnvakt till barnen. Problemet var att de romer som kunde uppvisa goda studieresultat inte blev beviljade studielån. Studenterna kom efter med sina avbetalningar och fick sluta skolan för att kunna jobba och reda upp i sin ekonomi så att deras hem inte forslades bort av myndigheterna.¹¹⁶ Taikon ansåg att det inte skulle vara några stora kostnader för ett utvecklingsamhälle att reparera det som landet hade försummat, istället skulle det var lönsamt för Sverige. Risken med att förbise

¹¹² *Amé Beschás* 1965 årgång 1 & nummer 1, s. 15.

¹¹³ *Amé Beschás* 1965 årgång 1 & nummer 2, s. 7.

¹¹⁴ *Amé Beschás* 1965, årgång 1 nummer 2, s. 2-3.

¹¹⁵ Kumm 1965, s.32.

¹¹⁶ *Amé Beschás* 1965, årgång. 1 & nummer 2, s. 3, 7-8.

dessa rättigheter var att flertalet av romerna skulle bli beroende av bidrag och det skulle vara mycket mer kostsamt för samhället än att ge romerna sina fulla medborgerliga rättigheter.¹¹⁷

Eftersom romerna inte kunde läsa eller blivit informerade om att ett studielån existerade, var det ingen som sökte efter dessa lån. Varken AMS eller de som var huvudansvariga för vuxenskolorna hade upplyst eleverna om informationen. I samband med Taikons artikel om romers rättigheter och Zigenarsamfundets ideliga arbete fick romerna ta del om informationen om studielån.

Ändå kom ytterligare ett bakslag om optimismen över att romerna skulle bli beviljade studielån. Handläggaren på Studielåneärenden hade varit positiv till romernas ansökan och tolkade det som att alla svenska medborgare hade ”rätt till studielån på *i princip samma grunder som andra studerande som är berättigade till lån.*”¹¹⁸ Det skulle visas sig att samtliga ansökningar som romerna hade skickat in fick avslag. Hoppfullheten på Zigenarsamfundet hade grundats på ett telefonsamtal med en tjänsteman och i texten framgår det tydligt besvikelsen över detta nederlag. Motiveringen till avslaget var att avbetalningsskulder som uppkommit i anslutning till kursens start inte godkändes. Redaktionen på *Amé Beschás* menade att bestämmelsen endast var avsedd för romer och gällde inte resten av den svenska majoriteten. Tidningen poängterade att det fanns elever (icke-romer) som hade blivit beviljade omskolningsbidrag. I texten redogörs även för att de romer som blivit förvägrat skolgång under hela sin barndom skulle nu tvingats ge upp sina studier på grund av ekonomiska problem och acceptera ett liv som vuxna analfabeter.¹¹⁹ I zigenarundersökningen 1962-1966 framkom det att grunden till romernas trassliga ekonomi var att de aldrig fått en formell skolgång eller en reguljär anställning som bidrog till avbetalningsaffärer, pantsättningar och kortfristiga lån.¹²⁰ På 1950-talet beskrevs den romska familjen som en konstellation av flera familjehushåll som gemensamt bidrog till familjens försörjning. I samband med den minskad efterfrågan på deras yrkeskunskaper och romernas begränsade rörlighet resulterade det till att inkomstkällorna sinade.¹²¹

Romernas rätt till utbildning

För att förstå utbildningsfrågan är det grundläggande att placera frågan i ett större perspektiv. Det går inte att enbart diskutera romernas väg till utbildning utan att beskriva de fördomar och det motstånd som romerna mötte vid den fasta bosättningen. Fördomarna på 1960-talet var starkt

¹¹⁷ Taikon 1963, s. 165.

¹¹⁸ *Amé Beschás* 1966, årgång 2 & nummer 1, s. 2.

¹¹⁹ *Amé Beschás* 1966, årgång 2 & nummer 1, s. 2-3.

¹²⁰ *Zigenaren* 1966, årgång 2 nummer. 2, s. 8.

¹²¹ Montesino 2002, s. 139.

förankrade både i samhället och hos individen. Fram till 1960-talet levde romerna som var svenska medborgare parallellt med välfärdssamhället utan att vara delaktiga.

Kumm argumenterade utifrån en rättighetsdiskurs och menade att Sverige var blint för vår egen så kallad ”ras”-konflikt och våra egna fördomar. Paradoxalt nog var svensken en ivrig demonstrant mot de orättvisor som pågick på andra håll i världen. Svenskarna protesterade mot apartheid i Sydafrika och USA:s behandling av sin afroamerikanska befolkning. Sverige hade ett ”rasproblem” men Kumm menade att folket i Sverige var blinda. I brist på judar och mörkhyade blev det istället romerna som skuldbelades och fördomarna kunde fortsätta leva vidare. Samhällets behandling av romerna redovisade alla symtom på en raskonflikt: fördomar, diskriminering och analfabetism.¹²²

Taikon skildrade en liknande problematik med att Sverige inte var fritt från rasfördomar. Dock poängterade hon att det inte var ett medvetet val ifrån politikernas sida utan att okunskap eller försummelse har resulterat i att de inte upptäckte romernas odrägliga förhållanden. För att lyckas med att få in romerna i gemenskapen menade Taikon att bostadsfrågan behövde lösas och att rasfördomarna måste försvinna. Sjukdomar och yrken som tvingade de till att resa omkring mynnade ut i att skolgången inte kunde lösas. Lagen ”hets mot folkgrupp” ansåg Taikon behövde förstärkas och få större tillämpning. Hon beskrev president Kennedys nya lagförslag i USA som gjorde det straffbart att neka personer med en viss hudfärg tillträde till varuhus, restauranger och hotell. I Sverige var inte detta straffbart och Taikon menade att denna typ av diskriminering förekom dagligen.¹²³

Bostadsfrågan var svår att lösa eftersom föreställningarna om romernas inneboende vandringsdrift fortfarande existerade i början av 1960-talet. Taikon bemötte påstående om romernas inneboende vandringslust och menade att det grundade sig på två saker. Den ena var att den bofasta majoriteten hade hindrat romerna för att bosätta sig permanent. Det andra var att romerna hade försörjt sig på yrken som hade tvingat dem till att resa omkring.¹²⁴ Än idag (läs 1963) behandlades romerna på liknande sätt, myndigheter och ”hederliga skattebetalare” (Taikons ord) har hindrat romerna från att slå upp sina tält på marken.

Motsättning när romerna skulle flytta in i hus kom oftast från grannar och kringboende. Nyheten om att romer skulle bli deras grannar skapade en ny hotbild och man försökte göra tillvaron så odräglig som möjligt. Trots att romerna hade lagligt stöd att få stanna i sitt nya hem, lyckades

¹²² Kumm 1965, 5, 9.

¹²³ Taikon 1963, s. 166, 171-172.

¹²⁴ Taikon 1963, s. 89.

grannar drivar iväg romerna eftersom de hade en historia av förföljelser. Ett fall som Taikon lyfte fram var att grannarna menade att deras demokratiska rättigheter var hotade eftersom de inte hade lyckats jaga i väg den romska familjen¹²⁵. Grannarna avfattade en skrivelse till Länsstyrelsen:

Vad det betyder för oss att zigenarna permanent bosättes inpå våra knutar [...] Våra fastigheter kommer inte att bli eftersökta i framtiden, vilket blir liktydigt med en värdeförsämring [...] En konsekvens av detta kommer bl. a. att bli att i familj, där både mannen och kvinnan yrkesarbetar, hustrun kommer att behöva vara hemma i fortsättningen för att passa huset. Det betyder inkomstbortfall och ekonomiska svårigheter för en sådan familj. [...] vill vi inte fränkänna zigenare rätten till dräglig bostad men nog förefaller det oss beklagligt att det skall ske på bekostnad av enskilda medborgares rätt.¹²⁶

Problemdiskursen i skrivelsen är inte en ny företeelse som uppkom vid bosättningsfrågan på 1960-talet. Paralleller kan kopplas till historikern Martin Ericsson undersökning om kommuners utestängande av ”tattare” 1880-1941. Precis som romerna kopplades ”tattarna” samman med en problembeskrivning, nämligen frågan om ekonomiska bördor för kommunens medlemmar.¹²⁷ De ekonomiska bördorna på 1960-talet låg istället på lägenheternas värdeförsämring och att det var grannarna som drabbades om romerna skulle få ekonomiska svårigheter. Olika diskrimineringstekniker var vanliga och fungerade som redskap för att skrämja bort ”tattarna”. En av de mest verkningsfulla metoderna var att låta riva de hus som ”tattarna” hade flyttat in eller köpa upp fastigheten.¹²⁸ Diskrimineringsmetoden uppvisar en kontinuitet på hur samhället har använt sig av rasifiering för att upprätthålla gränser mellan olika befolkningsgrupper. Resultatet blir att de diskriminerade idéerna tar sig olika karaktärer och verkar i detta fall på den lokala/kommunala samhällsnivån.

Som en av Sveriges främsta zigenareexperter under 1960-talet stod motsägelsefullt nog Tillhagen för upprepande rasfördomar om romernas kulturer, seder och traditioner. Vandringslusten var en av de vanföreställningar som Tillhagen använde som argument för att stoppa pedagogikprojektet Skrekarhyttan.¹²⁹ Han var dock mån om att romerna skulle få hjälp med att bygga upp en ny miljö i det nya grannskapet. Betoning låg på att grannarna skulle välkomna romerna genom att bjuda in dem till barnkalas, julfester eller skördefester.¹³⁰

¹²⁵ Taikon 1963, s. 89-90.

¹²⁶ Taikon 1963, s. 92-93.

¹²⁷ Martin Ericsson, ”De utestängda Kommunal diskriminering av ”tattare” i Halland 1880-1941” i Lars Berggren, Klas-Göran Karlsson & Charlotte Tornbjær (red.), *Möten med historiens mångfald*, Nordic Academic Press, Lund, 2010, s. 278.

¹²⁸ Ericsson 2010, s 278-279.

¹²⁹ Selling 2013, s. 38.

¹³⁰ Tillhagen 1965, s. 117-118.

En av uppmaningarna till svenskarna var att besöka romerna men som Tillhagen påpekade:

Tag gärna med litet kaffebröd, om ni så tycker, men kom aldrig med gamla kläder, de får nu vara aldrig så rena och lagade och snygga. Zigenaren tackar nog, tro inte annat, men han kastar genast bort gåvan, ty hur mycken otur och sjukdom kan döljas i gamla kläder? Skall ni ge dem en gåva, så ge dem en prydnadssak, en bordsduk eller en slant åt barnen.¹³¹

Texten demonstrerar en tydlig generalisering utav romer som ett homogent kollektiv. Tillhagen bedrev en rasifiering som grundade sig på kulturella skillnader. Även om Tillhagen säkerligen menade väl skapades ett antagande om ett ”vi” och ”dem” och under 1960-talet ersattes den tidigare biologiska rasifieringen med en kulturell rasifieringen av romer. Zigenarundersökningen från 1962-1966 betonade att rasdiskriminering hade spelat en avsevärd roll för romernas integration i samhället. Varje individ krävde olika åtgärder och romerna var inga undantag. Flertalet av de lösningar som rapporten hänvisade till var självfallet lämpliga för omskolning av romerna men det betydde inte att omskolning var lämpliga för alla romer.¹³²

Källmaterialet som har utgjort denna studie påvisar gång på gång det starka motståndet mot romer som majoritetsamhället stod för. Sverige upplevdes på 1960-talet som ett progressivt land med jämlika medborgare fritt från rasdiskriminering. Tanken grundade sig på den socialdemokratiska idén om välfärdssamhället. Svenskens självbild baserades på offentliga debatter och tidningsartiklar under 1960-talet. Porträttet i medierna om att Sverige var förskonat från rashat och att landet inte hade några minoritetsproblem upprepades ideligen. Lagar som exempelvis förbjöd romer att invandra till Sverige mellan 1914-1954, rasbiologiska institutionen i Uppsala eller regeringens undfallenhet mot Tredje riket allt detta var undanträngt på 60-talet. Eftersom det inte existerade diskriminering eller rashat sågs den våg av förakt och avsky som drabbade romerna vid den permanenta bosättningen inte heller som rasism. Det var helt enkelt vanliga medborgares rätt att slippa ha romer i sitt grannskap.¹³³

Zigenarkonsult Nils Wall (som även deltog i första majtåget) hävdade att det krävdes moderna lägenheter, ansträngningar för att normalisera barnens skolgång, möjligheter till yrkesutbildning och vuxenutbildning. Det var punkter som skulle hjälpa romerna att integreras i samhället. Wall poängterade även att det var omöjligt att finna folk i samhället som kunde vara insatta i alla de tidigare nämnda punkterna. Av den orsaken var det viktigt att kommunerna och deras skilda institutioner och förvaltningar gavs en möjlighet till sakkunnigt stöd för att kunna fortsätta hjälpa

¹³¹ Tillhagen 1965, s. 118.

¹³² *Zigenaren* 1966, årgång 2 & nummer 2, s. 9-10.

¹³³ Mohtadi 2012, s. 136, 138-139.

romerna.¹³⁴ En betydelsefull del i Walls argument var att kommunerna skulle samverka med romerna för att forma ett anpassningsbart innehåll.

Zigenarundersökningen visade att analfabetismen var det allvarligaste problemet. Undersökningen rekommenderade att de romska analfabeterna behövde två år på sig för att inhämta grundskolans kunskapsförråd. När artikeln skrevs år 1965 gick ett drygt hundratal vuxna romer i särskilda skolor som var organiserade av AMS. En av metoderna som förespråkades var Trankell-Edfeldtska metoden. Metoden möjliggjorde en snabbare inläring och förbättrade koncentration.¹³⁵ Kumm hade som åsikt att analfabetismen hade blivit en fråga för att komma in på arbetsmarknaden och ansåg att för ”oss andra” (Kumms uttryck för att beskriva majoriteten) var inträdet till lågstadiet aldrig en arbetsmarknadsfråga. Det var svenskens medborgerliga rättighet och skyldighet att kunna läsa, skriva och räkna. Majoriteten i Sverige blev inte bildade om samhällets funktioner, religion och geografi för att på snabbast möjligaste vis komma ut på arbetsmarknaden. Myndigheterna betraktade snabbkursen som fulltillräcklig för romerna och läsa blev att lägga ihop bokstäver till ord. Precis som Takman underströk Kumm att myndigheter skulle akta sig för att generalisera romernas begåvning men att det säkerligen fanns romer som skulle klara av att inhämta nio års grundskola på några månader. Dock menade Kumm att det inte var något år 1965 som talade för att romerna var rustade för att inhämta grundskolans elementa kunskaper på rekordtid. Kumms betoning var att romerna behövde lära sig att räkna, läsa och skriva ordentligt innan de startade en yrkesutbildning. Han var positiv till yrkesutbildningen som romerna erhöll men ansåg att de blev utkastade i arbetslivet alltför tidigt, vilket medförde att de få kunskaper de hade i skolämnena gjorde att det återigen ställdes utanför gemenskapen.¹³⁶

En annan viktig aspekt när debatten fördes om analfabetismen inom den romska gruppen, var att den inte skulle betraktas som enhetlig. Zigenarundersökningen framhöll att det fanns olika grader av analfabetismen. Endast en tredjedel av de vuxna romerna var tillräcklig läs- och skrivkunniga och de som nästan kunde läsa en- och tvåstaviga ord sammanfördes med de som var totalanalfabeter, vilket utgjorde cirka 50 %. I rapporten framkommer det även att endast några få romer hade gått tre veckor i skolan eller mindre.¹³⁷ Kumm poängterade att det var en skam för ett utvecklingsland som Sverige att ha en så pass stor grupp som var analfabeter. De skulle heller inte betraktas som ”vanliga” analfabeter eftersom det inte enbart var läs- och skrivkunnsigheten som vållade problem. Kumm ansåg att en folkgrupp som hade blivit förnekade

¹³⁴ *Amé beschás* 1965, årgång 1 & nummer 2, s. 9-10.

¹³⁵ *Zigenaren* 1966, årgång 2 & nummer 2, s. 8-9.

¹³⁶ Kumm 1965, s. 30-31.

¹³⁷ *Zigenaren* 1966, årgång 2 nummer 2, s. 5.

allmänna kunskaper om samhället och med rädsla inför begreppet medborgarskap. Dessa kunskapsluckor medförde också en allmän analfabetism. Av den orsaken var analfabetismen och den allmänna okunskapen tunga bördor att bära. Kumm pekade på att Sverige var ett utbildningssamhälle och efterfrågan på bättre utbildningar ökade. Följden blev att den man eller kvinna som varken kunde förstå bokstäver eller räkna hamnade utanför det svenska välfärdssamhället.¹³⁸

Hur utbildningen skulle fortlöpa skildes sig om du var barn eller en vuxen rom. År 1965 gick praktisk taget alla de romska barnen i skolan. Vid enstaka tillfällen hände det att de romska föräldrarna tog sina barn ur skolan för en improviserad resa eller för att barnen ville stanna hemma från skolan. Tillhagen menade dock att företeelserna tillhörde undantagen och att förhållandet mellan barn och skola blev bättre med tiden. En önskan som han hade var att skolmyndigheten skulle övervaka skolgången och när ett barns undervisning äventyrades skulle myndigheten tala föräldrarna till rätta.¹³⁹ Att barnen exempelvis stannade hemma från skolan kan ha grundat sig på att de romska barnen oftast placerades in i en klass utan få något särskilt stöd. Majoritetsamhället förväntad sig att de romska barnen skulle gå i skolan men skolan blev också en plats där barnet inte kände sig inkluderad. Mötet med skolan blev ett hot mot den kulturella autonomi och den etniska identiteten. Undervisningen var majoritetssamhällets åsikter och värderingar och den nya situationen blev ett problem eftersom romerna under lång tid hade levt parallellt med samhället.¹⁴⁰

Jag har valt att lyfta fram ett brev utanför undersökningens period men som är aktuellt för min analysdel. Brevet visar majoritetssamhällets åsikter men även de problem som de romska barnen hade i mötet med skolan. I tidskriften *Zigenaren* från 1967 besvarade Taikon brev från allmänheten, ett av breven handlade om varför de romska barnen skolkade. Taikons resonemang är en viktig aspekt i mötet mellan en minoritet och en majoritet. Hon betonade att majoritetssamhället fortfarande såg skolorna som "deras" privata egendom, vilket medförde att omgivningen fortfarande förnekade romerna denna äganderätt. En annan orsak till barnens höga frånvaro var att föräldrarna själva hade förnekats skolgång, vilket gav upphov till att de inte alltid kunde se skolans värde för barnen eftersom de själva inte hade någon erfarenhet av skolans fördelar. Taikon menade också att generationer av romer hade fått höra uppreparande gånger om

¹³⁸ Kumm 1965, s. 15, 19, 22.

¹³⁹ Tillhagen 1965, s. 123-124.

¹⁴⁰ Rodell Olgaç 2006, s. 97, 99, 105-106.

att de inte var bildbara och att de inte behövde skolgången. Då kanske denna lögn som Taikon uttryckte det tillslut blev sanningen för många romer.¹⁴¹

Tillhagen ansåg att det inte skulle bli ett problem med mötet mellan skolan och de sjuåriga romska barnen. Besvärligare blev det för de barn som var mellan 9-16 år som inte hade gått i skolan överhuvudtaget. Barnen i denna ålderskategori hade stora brister i skolkunskaper och färdigheter och medförde att de kunde få rätt till särskilt stöd i undervisningen.¹⁴² Åtgärderna hjälpte inte alltid de äldre barnen emellanåt hamnade barnen och föräldrarna i lojalitetskonflikter då barnet fick välja mellan skolan och hemmet. Valen som barnen ställdes inför hade kunnat förebyggas om skolan hade haft en större fokus på kunskap om romernas kulturyttringar, romsk historia och det romska språket. Då hade eventuellt en del av föräldrarna inte behövt uppleva skolan som ett makt- och kontrollmedel av samhället.¹⁴³

Samhället skulle satsa mest på de romska barnen, genom grundskoleutbildningen och senare yrkesutbildningen skulle barnen kunna erhålla en förmåga bli självförsörjande. Det är relevant för undersökningens analys att betona att Tillhagen inte resonerade utifrån en rättighetsdiskurs. Han framhöll i likhet med Taikon att samhället behövde ta sitt ansvar men därefter går deras åsikter isär. Utbildningen var enligt Tillhagen nödvändig för att kunna assimilera romerna och genom assimilation blev romerna nyttiga samhällsmedborgare. Indirekt förde han en problemdiskurs och som resulterade i att romerna beskrevs som en belastning för samhället för att de inte var självförsörjande.

De romer som var över 40 år ansåg Tillhagen skulle få leva sin tid som romer i de bostäder som samhället har anskaffat till dem.¹⁴⁴ Taikon ställde sig positiv till att myndigheterna ville satsa på barnen och ungdomarna när det gällde samhällsanpassning och skolning, samtidigt riktade hon kritik mot att myndigheterna endast vill bistå de äldre med endast nödvändig hjälp. Hon ansåg att ”det verkar nästan som om man anser att de ska få gå en så smärtfri död som möjligt till mötes – punkt och slut”.¹⁴⁵ Taikon underströk att det kanske inte var någon idé att omskola de äldre men att de definitivt kunde ge positiva bidrag till samhällsutvecklingen. Ett av förslagen var att använda de äldres erfarenheter till de folkhögskolor som sysslade med vuxenutbildningen för romer. De äldre hade kunnat undervisa romerna i hantverkskunnande och föra traditionerna vidare. Taikons argument att interagera zigenarkunskap (Taikons uttryck) i vuxenundervisningen

¹⁴¹ *Zigenaren* 1967, årgång 3, nummer 1-2, s. 9-10.

¹⁴² Tillhagen 1965, s. 124.

¹⁴³ Rodel Olgaç 2006, s. 97, 99.

¹⁴⁴ Tillhagen 1965, s. 124.

¹⁴⁵ Taikon 1963, s. 169-170.

var extra viktig för att romerna skulle känna en del av gemenskapen i utbildningssamhället.¹⁴⁶ Genom att anknyta till de traditionella romska yrkeskunskaperna kunde detta ha motverkat romernas känsla av utanförskap.¹⁴⁷ Skillnaden mellan Tillhagen och Taikon var att hon menade att romerna inte skulle bli behandlade som objekt utan som subjekt. De var personer som inte enbart behövde få utbildning men kunde även utbilda och tillföra samhället nya kunskapsbidrag. AMS borde ge ett större stöd till uppbyggnaden av de romska folkhögskolorna menade Taikon. På lång sikt trodde inte Taikon att det skulle vara bra för romerna att gå i separata skolor. Det var viktigt att alla folkgrupper blandades och lärde sig att respektera varandra.¹⁴⁸

Intresset bland de vuxna romerna varierade och Tillhagen framhöll att det grundade sig på romernas likgiltighet inför undervisningen och de var ett folk som var uppfostrade med att tjäna pengar. Under 1960-talet och i takt med att de blivit bofast hade romerna genomgått stora förändringar på kort tid. Levnadsvanorna hade börjat ändras, vilket Tillhagen ansåg bidrog till att romerna förbrukade stor psykisk energi på den nya anpassningen. Av de argumenten menade Tillhagen att påståendena om att romerna hade ett mindre intresse för skolan inte var att nedvärdera dem utan att förstå deras situation.¹⁴⁹ Resonemanget som fördes resulterade i att romerna sågs som ännu mer hjälplösa och att de tilldelande egenskaperna ökade avståndet mellan majoriteten och minoriteten i samhället.¹⁵⁰ Genom att tala om att *vi* (majoriteten i samhället) kunde hantera de krav som samhället ställde eftersom *vårt* samhälle grundade sig på skola, utbildning och undervisning.¹⁵¹ Följden blev att Tillhagen skapade ett ”vi” & ”dem” och retoriken som fördes var att samhället tillhörde majoriteten där minoriteten skulle underordnas och anpassas.

Romernas beskrevs som annorlunda och underordnades genom antagande om deras kulturella skillnader. Tillhagen använde romer för att konstruera svensken som normal. Genom konstruktionen av svenskhet får även svenskarna tillskriva egenskaper. Att utmåla romerna som annorlunda bildas uppfattningen att det var svenskheten som var bilden av vad som var normalt.¹⁵²

¹⁴⁶ Taikon 1963, s. 169-170.

¹⁴⁷ Rodell Olgaç 2006, s. 106.

¹⁴⁸ Taikon 1963, s. 142.

¹⁴⁹ Tillhagen 1963, s. 125, 135.

¹⁵⁰ Montesino 2002, s. 162-163.

¹⁵¹ Tillhagen 1965, s. 135.

¹⁵² Mulinari & Neergaard 2004, s. 19.

Romernas inträde till den svenska skolan

Skolåret 1966/67 kunde de romska förstaklassarna fira trettioårsminnet då romerna första gången ansökte om inträde till den svenska folkhögskolan. Drygt tre decennier senare hade denna anhållan beviljats.¹⁵³ Johan Dimitri Taikon lämnade 1933 den första skrivelsen till Skolöverstyrelsen där han betonade tillsynen över de romska barnens skolgång. Det skulle dröja till 1943 innan frågan togs upp på nytt.¹⁵⁴ Tidigare forskning visar hur utdragen skolfrågan har varit för romerna i Sverige, där myndigheter, kommuner och staten inte har agerat för romernas rätt till utbildning.

År av protester mot hur AMS hanterade vuxenutbildningen för romerna, hade resulterat i att Skolöverstyrelsen övertog ansvaret för de romska skolorna juli 1966. Generaldirektören för Skolöverstyrelsen deklarerade att han såg allvarligt på romernas skolsituation och lovade en hundra procentig satsning för att lösa problemet. Skolöverstyrelsen hade låtit tillverka ett bildband (tidningen *Zigenarens* uttryck) för eleverna. Tidskriften riktade allvarlig kritik mot Skolöverstyrelsen:

Skolöverstyrelsen har med hjälp av urusla färgbilder och akademiskt skolade personer tagit som sin uppgift att tala om för zigenarna, hur de upplever sin situation som analfabeter och hur de, genom att vara lydiga och duktiga, kan bli goda, välanpassade undersåtar, som inser, att allt här i världen är ordnat till det bästa av överheten.¹⁵⁵

Tidningen *Zigenaren* menade att bildbandet endast visade Skolöverstyrelsens naivitet inför romernas situation. Redaktionens förhoppning på detta band var att den låga kvaliteten på bandet skulle göra det omöjligt att överföra Skolöverstyrelsens mentalitet på eleverna.¹⁵⁶ Citatet är ett tydligt exempel på att skolstyrelsen inte hade lyssnat på varken Taikons eller Kumms uppmaningar om att romerna själva skulle få bli talespersoner för sin egen sak. Romerna inträde till skolan och antagande om att romerna var hjälplösa tyder på att isoleringen hade brutits men att de fortfarande befann sig utanför samhället. De egenskaper som romerna fortsatte att tilldelas gjorde avståndet mellan dem (romerna) och oss (experterna och/eller svenskarna) ännu större.¹⁵⁷ Rasifieringen fortsatte även om romerna nu inte längre befann sig fysiskt isolerade, citatet tyder på att isoleringen kan ses utifrån en psykologisk isolering. I samband med att romerna får ta del av upptagningen underordnas de återigen som grupp. Tidsskriften menade att bildbandet hade en underliggande ton om att romerna måste vara lydiga och duktiga för att bli accepterade av

¹⁵³ *Zigenaren* 1967 årgång 3 nummer 1-2, s. 2.

¹⁵⁴ Sjögren 2010, s. 190.

¹⁵⁵ *Zigenaren* 1967 årgång 3 nr 1-2, s. 3.

¹⁵⁶ *Zigenaren* 1967 årgång 3 nr 1-2, s. 3.

¹⁵⁷ Montesino 2002, s. 162-163.

samhället. Kulturtillhörigheten var fortfarande centralt där samhället fortsatte att reproducera ett ”vi” (majoritetsamhället) och ”dem” (romerna).

En positiv vändning kom i samband Skolöverstyrelsen övertagande och det var att romernas egna skriftspråk romanés skulle ingå i skolschemat. Vid behov skulle romerna kunna göra sig förstådda genom att läsa och skriva på romanés. Enligt tidskriften sågs detta som det första officiella erkännandet av romer som en kulturell minoritet.¹⁵⁸ Redan 1963 hade Taikon förespråkat att romernas språk bland annat skulle kunna studeras på folkhögskolan och som skulle föra till en bredare inkludering.¹⁵⁹ De förslag som Taikon lade fram redan 1963 och som Skolöverstyrelsen anammade 1966 har visat att det är just dessa faktorer som påverkar skolframgång.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Zigenaren 1967 årgång 3 & Nr 1-2, s. 3.

¹⁵⁹ Taikon 1963, s. 169.

¹⁶⁰ Rodell Olgaç 2006, s. 107, se även sid 66-68 för ytterligare information om dagens forskning om modersmålspråk.

Sammanfattande slutdiskussion

Undersökningen har avsett att kartlägga debatten om romernas rätt till utbildningen 1963-1966. Resultaten visar att den tidigare biologiska rasifieringen ersattes av en kulturell essentiell rasifiering. Diskursen i debatten om romernas rätt till utbildning förevisar att problemdiskursen förskjuts mot en rättighetsdiskurs och att romerna själva var aktiva i kampen för sina rättigheter. Den tydligaste representanten för diskursförskjutningen i början på 1960-talet var Katarina Taikon. Genom att betona romernas rättigheter menar jag att hon representera ett brott i kontinuiteten hur samhället talade om romer.

För att återknyta till min inledning visar studien att majoritetssamhällets fördomar, diskriminering och rasifiering inskränkte romernas medborgerliga rättigheter. I en jämförelse med Taikon och Tillhagens texter visar de båda att de behandlade samma ämne men utifrån olika diskurspositioner och med olika slutkonklusioner. Taikon väljer att markera ”zigenarproblemet” med citationstecken medan Tillhagen skriver zigenarproblemet utan citationstecken.¹⁶¹ Visuellt markerar ordet var de två debattörerna står i frågan om romernas rättigheter. Ännu skarpare blir det när Taikon förtydligar sitt resonemang med att problemet inte skulle finnas om myndigheterna hade visat sin goda vilja mot romerna tillgång till skolgången, bostadsförhållanden, anställningsmöjligheterna och yrkesutbildningen. Hennes resonemang visar på ett brott mot den tidigare diskursen där romerna beskrevs som ett problem för samhället.

De tillskrivna egenskaper som romerna blev tilldelade av samhället resulterade i att romernas rätt till den allmänna utbildningen tog drygt trettio år att lösa. Tidigare forskning har visat att utbildningspolitiken slutade användas som ett sätt att assimilera romerna. Oavsett vilken skolform som diskuterades var målsättningen densamma, vilket var att romernas skulle få fast bosättning och inordnas i samhället.¹⁶² Genom att sätta skolfrågan i en större kontext har denna studie kunnat visa på en kontinuitet med att bostadsfrågan var nyckelfrågan för romernas regelbundna skolgång.

Aktualiseringen av de fasta bostäderna på 1960-talet visar att de starka fördomarna mot romerna var tydligt förankrade i samhället. Bostadsfrågan uppvisade en kulturell rasifiering där majoritetssamhället menade att deras demokratiska rättigheter var hotade genom att ha romer till grannar. Genom att tydligt generalisera romerna som ett homogent kollektiv kunde majoritetssamhället bygga sina föreställningar på kulturella essentiella föreställningar som var förknippade med etnicitet och nation. Av den anledningen menade den enskilde individen att det

¹⁶¹ Jämför Taikon 1963, s 139, 142 med Tillhagen 1965 s. 142-144.

¹⁶² Sjögren 2010, s. 220.

inte var rasism utan varje medborgares rättighet att inte vilja ha en rom som granne. Motsättningen mot romerna uppvisar även en lång kontinuitet av etnisk diskriminering. Paralleller till behandlingen av ”tattarna” kan dras till motsättning mot romer på 1960-talet. Kontinuiteten ligger i att man försökte exkludera dem, vilket resulterade i att de båda grupperna utestängdes från samhället.

En intressant aspekt är att det inte längre tycktes vara acceptabelt på 1960-talet att uttryckligen tala om hierarkiska antagande baserat på existensen om biologiska raser. Ivar Lo var ett tydligt exempel på samhällets diskursförändring. Istället för att argumentera för att romerna hade en inneboende vilja att resa omkring syntes han 1965 i första majtåget, där romer och icke-romer demonstrerade för romernas rätt till utbildning. Den kulturella rasifiering framkommer i Tillhagens argument om romernas rättigheter. Studien kan visa att Tillhagens åsikter var en viktig del i politiken för romernas rättigheter. Jämfört med Ivar Lo ansågs inte Tillhagens uttalande vara förlegade utan istället som relevanta och betydelsefulla. Att AMS använde honom som zigenarexpert är ett bevis på Tillhagens åsikter var av relevans för myndigheten. Hans uttalande om att romernas olikheter baserat på bedömningar, värderingar och normer resulterade i att AMS avvecklade idén om Skrekarhyttan 1963. Begreppet kultur introducerade Tillhagen i studier om romernas förhållande, kultur framstod som något man föds in och som var statiskt.¹⁶³ Tillhagens yttrande utgick utifrån en kulturell rasifiering, vilket tyder på att diskursen till stor del var accepterad av samhället och därmed ansågs Tillhagens fördomar om romer som icke rasistiska. Indirekt resulterade även hans uttalande om romernas värderingsnormer, uppfattningar, vanor och bedömningar som sämre än det svenska majoritetssamhällets normer och värderingar.

Kontrast till Tillhagens kulturella rasifiering stod Taikon, Kumm och Takman. De tre aktörerna förespråkade att samhället borde upphöra med att generalisera romerna som en homogen grupp. Taikon lyfte fram romerna som ett subjekt och debatterade att samhället måste sluta utmåla romerna som hjälplösa objekt.

Taikons bok 1963 resulterade i att romerna själva debatterade om sina egna rättigheter. Händelsen är av stor relevans för denna studies resultat eftersom hennes text visar ytterligare en förskjutning av diskursen. Tidigare forskning har visat att romerna sågs som ett problem för samhället i och med att de inte bevistade skolan och fick en utbildning. Mina resultat kan visa att romerna inte diskuterades enbart som ett samhällsproblem som behövdes assimileras in i samhället. Argumenten som fördes var utifrån en rättighetsdiskurs, romerna var svenska medborgare och genom att förneka dem tillträde till den obligatoriska skolan, förnekade

¹⁶³ Montesino 2002, s. 155.

samhället även romerna deras medborgerliga rättigheter. I detta konstaterande går det att dra självklara paralleller till medborgarrättsrörelsen i USA. Sverige hade en minoritet som slogs för att bli accepterade av samhället och i USA kämpade den afroamerikanska befolkningen för liknande rättigheter. Romerna blev precis som den afroamerikanske befolkningen utsatta för diskriminering, förtryck och fördomar från det svenska majoritetsamhället.¹⁶⁴ Taikon och Kumm betonade att i jämförelse med den afroamerikanska befolkningen var romerna få till antalet men att det inte gjorde saken mindre rättfärdig.

Romernas rätt till utbildning visade att analfabetismen var det allvarligaste problemet. Genom att lära sig läsa, skriva och räkna kunde romerna få inträde till arbetsmarknaden. Särskiljandet av romer och den svenska majoriteten signalerade vilken relation som den dominerade ”värden” (majoritetsamhället) och ”gästen” (romerna) hade. För majoriteten i Sverige var inte utbildningen en arbetsmarknadsfråga, det sågs som en mänsklig rättighet att kunna läsa, skriva och räkna. Men i romernas fall betraktades en snabbkurs på vuxenutbildningen som fullt tillräckligt. Tolkningen blir att ”gästen” måste underordna sig ”värden” och acceptera att deras rättigheter inte ses som lika betydelsefulla som majoritetsamhällets. Romerna kämpade inte enbart för rätten till utbildningen, kampen fördes även mot den nationella självförståelsen och där fanns inte utrymme för romer.¹⁶⁵

De romska barnen var de som myndigheterna främst skulle satsa på, genom undervisningen skulle de på sikt komma in i det svenska samhället. Dock upplevde en stor del av romerna att skolans värderingar och kunskaper som främmande, vilket resulterade i att de inte kände sig inkluderade. Generationen av äldre romer ansågs av samhället som ej anpassningsbara. Taikon som talade utifrån en rättighetsdiskurs pekade på att romerna skulle ses som subjekt. Romerna var inte en folkgrupp som endast behövde lära sig ny kunskap. Genom att inkludera de äldre romerna skulle det kunna leda till positiva bidrag för utvecklingen. Taikon menade att den äldre generationen bar på erfarenheter och kunskaper om de romska traditionerna som höll på att försvinna i samband med den permanenta bosättningen och romernas inträde till skolan. Hennes åsikter som att inkludera minoritetsgruppers traditioner, kunskaper och språk i skolorna medförde att Taikon blev pionjär på 1960-talet. Med dagens kunskap om minoritetsgruppers möte med majoritetsskolan är det just dessa faktorer som påverkar skolframgång.

I studiens källmaterial finns inga direkta förklaringar till hur romernas ekonomiska situation slutligen hanterades. Källorna kan visa att de ekonomiska problemen som hade uppkommit innan

¹⁶⁴ Mohtadi 2012, s. 135.

¹⁶⁵ Rodell Olgaç 2006, s. 107-108.

1960-talet var ett resultat av att Sverige industrialiserades och romernas traditionella yrken blev inaktuella. Det som också framkom ur materialet var att romernas bristande motivation och deras frånvaro från skolan var starkt förankrade i de ekonomiska problem som uppkom i samband med den regelbundna skolgången. Efter att ha blivit informerade om att alla svenska medborgare som studerade hade rätt till studielån sökte flertalet av romerna dessa hjälpmedel. I mötet mellan studielånenämnden blev de återigen särbehandlade. Samtliga ansökningar blev avslagna med motiveringen att de hade tagit andra lån i samband med kursen start. Det visades sig att icke-romer med en liknande bakgrund dock hade blivit beviljade studielån. Studiens material är för bristfälligt att dra direkta slutsatser till rasifieringsteorin, det hade varit intressant att läsa studielånenämndens protokoll och urskilja om deras motiveringar var baserade på essentiella kulturella föreställningar kopplade till "ras".

Den viktigaste slutsatsen för studien är att rasifieringen mot romerna inte hade försvunnit på 1960-talet. Även om romerna själva deltog i debatten, fick fasta bostäder samt inträdet till den svenska skolan bemöttes de fortfarande av fördomar både från samhället och på individnivå. Dock var det inte längre acceptabelt att tillskriva egenskaper som var förankrade i en biologisk rasifiering, vilket medförde att samhället fann andra strategier att utmåla romerna som annorlunda. Den biologiska rasifieringen hade ersatts med den kulturella rasifieringen och orsakade att det återigen blev accepterat att utmåla romer som annorlunda och främmande. Därmed ställdes romerna fortfarande utanför gemenskapen även om de hade fått inträde till skolan.

Under tiden som jag har arbetat med min studie har jag stött på en rad olika frågor både innanför och utanför mitt ämne. En av frågorna var vilka genusegenskaper som de romska kvinnorna och männen tillskrevs? Med utgångspunkt i ett genusperspektiv hade man kunnat identifiera om romerna blev behandlade olika eller lika utifrån vilket kön de hade. Ett annat viktigt forskningsområde var mötet med studielånenämnden och romerna. Mitt egna materiell har dessvärre inte kunnat resultera i några direkta slutsatser i relationen mellan romerna och studielånenämnden. Och av den anledningen är det viktigt att forska vidare till om det fanns beslut eller motiv till rasifiering mot romerna. Ett annat viktigt ämne som jag endast berör förbigående är medborgarrättsrörelsen i USA och dess likheter som den hade med rörelsen i Sverige under samma tid. Det vore intressant att genomföra en studie som analyserade likheter och skillnader av rättighetsdebatten i Sverige och i USA ytterligare.

Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor

Amé beschás: vi bor: Zigenarsamfundets tidskrift, Zigenarsamfundet, Tyresö, 1965-1966.

Kumm, Evert, *Zigenare och vanliga svenskar: fakta om en s.k. rasconflikt*, förf., Örebro, 1965.

Lo-Johansson, Ivar, *Zigenare: en sommar på det hemlösa folkets vandringsstigar med ett tillägg: Tjugofem år efteråt*, Prisma, Stockholm, 1963.

Taikon, Katarina, *Zigenare är vi*, Tiden, Stockholm, 1967.

Tillhagen, Carl-Herman, *Zigenarna i Sverige*, Natur o. kultur, Stockholm, 1965.

Zigenaren: Amé beschás: zigenarnas tidskrift, *Zigenaren*, Tyresö, 1967.

Tidningsartiklar

Aftonbladet 3 oktober 1963 – 4 oktober 1963.

Stockholmsstidningen 2 oktober 1963 – 3 oktober 1963.

Dagens nyheter 2 oktober 1963 – 4 oktober 1963.

Expressen 3 oktober 1963.

Tryckt litteratur

Börjesson, Mats, *Diskurser och konstruktioner: en sorts metodbok*, Studentlitteratur, Lund, 2003.

Börjesson, Mats & Palmblad, Eva (red.), *Diskursanalys i praktiken*, 1:a uppl., Liber, Malmö, 2007.

Ericsson, Martin (2010). ”De utestängda. Kommunal diskriminering av ’tattare’ i Halland 1880-1941.” *Möten med historiens mångfald* (Red. Berggren, Karlsson & Tornbjör), 274-281. Lund 2010

Miles, Robert, Ross, R. J. & Brown, Malcolm, *Racism* [Elektronisk resurs], Routledge, London, 2003.

Mohtadi, Lawen, *Den dag jag blir fri: en bok om Katarina Taikon*, 1:a utg., Natur & kultur, Stockholm, 2012.

Molina, Irene, *Stadens rasifiering: etnisk boendesegregation i folkhemmet*. Uppsala 1997.

Montesino Parra, Norma, *Zigenarfrågan: intervention och romantik*, Lund 2002.

Mulinari, Diana & Neergaard, Anders. *Den nya svenska arbetarklassen. Rasifierade arbetares kamp inom facket*. Umeå 2004.

Olsson Al Fakir Ida, John Takman – Socialmedicinsk strateg och stridbar pionjär. *Personhistorisk tidskrift* 2013:1 Årgång 109: 65-78.

Rodell Olgaç, Christina, *Den romska minoriteten i majoritetssamhällets skola: från hot till möjlighet*, HLS förlag, Stockholms universitet, Stockholm, 2006.

Selling, Jan, *Svensk antiziganism: fördomens kontinuitet och förändringens förutsättningar*, Sekel, Limhamn, 2013.

Sjögren, David, *Den säkra zonen: motiv, åtgärdsförslag och verksamhet i den särskiljande utbildningspolitiken för inhemska minoriteter 1913-1962*, Umeå, 2010.

Internet källor

Sveriges Television, 1963 ”Vagabond eller vanlig människa”
<http://www.oppetarkiv.se/video/2052499> (hämtat 2014-11-13).